1

№ 31.

Д. Гонта.

Останні дні боїв 1920 р.

~~Літопис~~ Д. Гонта

2

~~1920 рік.~~

~~до найбільшого [illegible]~~

~~Перехід~~ за останні дні боїв 1920 р.

Дня 21 листопада минуло 10 років
коли в останнє ми вложили шаблі
в піхви.

Після чотирьох років боротьби за
визволення Рідного краю від червоних
і білих наїздників, ми відійшли за
Збруч. Багато було перенесено за цей
час, треба б багато паперу, щоби все це
записати але я візьму останні дні
нашої ~~трагедії~~ кривавої боротьби і переходу на чужину.

Вчасно почалася зима 1920 року, жовтень уже давася нам у знаки своїми
морозами. Чорних Запорожців кидають
з одного місця на друге, завше туди де
невидержка на фронті. ~~В жовтні наші
союзники зробили угоду з большевиками
покидаючи нас самих.~~ Большевики
сконцентрували свої сили і ударили на
український фронт. Найсильніший
удар був в районі Могилів-Под. Жмеринка.
Не встоялись наші борці перед переважаючим ворогом і мусіли відходити з
величезними втратами, кожний крок

рідної землі поливаючи кров'ю.

На лівому нашому крилі оперує Запорізська дивізія а ще ліві ще Московська козача дівізія осаула Яковліва, яка приєдналась до Укр. війска і підлягає нашому командуванню в оперативному відношенню, маючи свою зверхну владу десь у Варшаві на чолі з відомим Б. Савинковим. Здэрмувалась вона у Польщі з недобитків армії Бредова, яка в 1919 році перейшла до Польщі.

Біля Литина кидають большевики на нас свої частини, між іншим кінну Башкірску бригаду якої атаку ми приймаємо на гармати, але з права і ліва ~~як круки~~ вилітають Чорні і бригаду ліквідують. Знову-ж ос. Яковлів робить успішний рейд і ми посуваємося на Вінницю, а фронт наш з ліва доходить до Кам'янця-Под.

Щоби не бути окруженими зачинаємо і ми з болем у серці відходити. Дістаємо наказ зі штабу армії, яким приєднують нас Чорних Запорожців, до Козачої дівізії ос. Яковліва. Склад цієї ударної групи виносить тепер чотири кінні полки і дві кінні батерії.

Здибаємось з ними біля колонії Варинка і починаємо спільно відходити, шукаючи звязку

3. з Укр. армією. 4

Морози попустили, ллються дощі, осідають тумани, правдива подільска осінь з її невилазними болотами.

Ми відходимо. Ворог на нас не насідав, як не рахувати дрібних сутичок з ворожими ~~роз'їздами~~ стежами. Їдемо цілий час в бойовому порядку, на переді Волчанський полк Яковліва і кінна батерія Чорних, за ними дівізія і прикриває Чорний полк з батерією Яковлева. Простуємо на Деражню–Проскурів і дальше на захід. Недалеко Деражні за селом Нова Гута, ворог засипав нас кулеметним огнем. Волчанці розсипаються в лаву батерія Чорних стає на позицію і пускає пару стрілів в бік ворога. Ворог перед нами, від нашої армії ми відрізані.

Стрілянина стихає, але ціла дівізія готується до бою. Перед нами, яких пів кільометра, залізниця Жмер.–Проскурів. Волчанці переходять залізницю у право, а у ліво попід лісом, струнною лавою один за другим проходять Чорні Запорожці, напереді полк. Д'яченко. Коні у Чорних як змії, хлопці як орли. Недаром ос. Яковлів завсігди називав їх чорними орлами.

За лісом зачинається густа стрілянина

чу ти грімке „Слава" Це Чорні атакують.

Нараз у прогалині лісу зі сторони Жмер. з'являється ворожий ~~бронепотяг~~ панцирка. Батарея Чорних зачинає двобій з ворожим ~~бронепотягом~~ панцирком.. „Або добути, або живим не бути"! ~~Як каже наша стара пословиця.~~ ~~Бо~~ Коли ~~бронепотяг~~ вона пройде ~~край~~ліс, то з ліва відкривається чисте поле, а на нім Чорні, отже своїми кулеметами ~~броневик~~ вона змете цілий полк. „Але бог не без милости, а козак не без щастя!" Так і знали було, Осипали його з гармат і третій набій влучає у паротяг броневика і він стає не встигши пройти ~~край~~лісу, який був широкий на яких 200 кроків. Зауваживши батарею, обсипає її барабанним вогнем зі своїх гармат і ~~кулеметів~~ скорострілів, але коли вже поцілив один наш набій, гарматчики не дивляться на пекло, яке точиться навкруги, а влучають ще де-кілька набоїв і нарешті ~~бронепотяг~~ панцирка стихає. Полк. Дяченко посилає сот. Новаківського зі сотнею, яка атакує броневик; товариші вискакують як щурі втікати, та небагатьом це вдається, бо 5-та сотня вже рубає на право і ліво.

В наші руки дістається ~~бронепотяг~~ панцирка на якій було чотири гармати і 30 ~~кулем.~~ скоростр.

5. Назва ~~броневика~~ панцирки „Красноармієць № 34"

Було на броневику ще два великих червоних прапори, які потім стали нам у великій пригоді. Написи на прапорах: на одній стороні назва ~~броневика~~ панцирки, а на другій: „Вперед без страха і сомнънія"!

Правда невдалось нам ~~ним~~ нею покористуватись, бо наша армія відступила, а з нею і наші ~~броневика~~ панцирки, зірвавши за собою містки біля м. Деражні. Дуже шкода було нам ~~його~~ її послати в повітря, та що зробиш, коли ~~це~~ її потягнеш. ~~броневика~~.

Вечером відійшли до м. Деражні, де в ночі прибули і Чорні, які привели зі собою багато наших полонених відбитих у большевиків. На ніч батерія Чорних стала за м. Деражнею на позицію.

Лягну в ~~..~~ якійсь міщанській хаті, змучений частими бійками і переходами, але заснути не можу, бо старшини і козаки Яковліва „гуляють" і тому у містечку страшний галас, що гонить сон з очей.

Нараз чую хтось стукає до дверей, прошу ввійти, приходить якийсь обідраний чоловік, як пізніще виявилось сотник Головко 6 стр. дивізії, захоплений більшовиками до полону і відбитий у них Чорними. А тому що у батереї був його рідний брат хор. Ф. Головко

що його спровадили до батерії. Брат в той час вартував з тою гармат за містом, зараз посилаю другого старшину його змінити і пів години, брати вже обнімаються і тішаться собою, бо один з них якби з мертвих воскрес.

На рано відходимо в напрямі Проскурова. по дорозі ~~здибаються~~ стрічаємо групи большевиків, які ~~себе до~~бре почувають ~~в~~ себе певно у своїм запіллі, вони просто ~~ідуть~~ на нас, бо ми їдемо під червоними прапорами закопченими ~~з броневика~~ з панцарки, ~~огортав~~ напав їх жах, як підїздимо близче і вони бачать чорні шлики, та оселедці, але тоді вже втікать, або боронитись пізно.

Приїздимо до Проскурова, пів години перед нашим приходом втік з якийсь відділ большевицької кінноти, довідавшись, що з запілля їде велика сила ворожої кінноти, та ще й Чорні.

~~В Проскурові затримуємось з годину і тут прийшлось пережити багато прикрих хвилин, бачучи як старшини Яковича в золотих погонах грабували склепи і різні жидівські помешкання. Не мало було випадків, що наші старшини бачучи грабіжки прали по мордах московських старшин, які кидали~~

7. ~~ріжне награбоване шмаття і утікали, щоб спасти свою шкіру.~~ 8

Відходимо дальше на Чорний острів і в п'яти верстах від Волочиска злучилися з Укр. Армією. Большевики насідають на нас, ми завзято боронимось.

В однім селі недалеко Волочиська, переходить Терський полк, Яковлівської дивізії на сторону большевиків. Ми відпровадили його гарматами та кулеметами. ~~Нарешті~~ Втімі ще пара добрих боїв: Волочиска а там і Підволочиська.

В цім кутку збилися десятки тисяч різних обозів і інших недобитків армії.

Всі спішать, утікають перед чимсь невідомим, а може і смертю.

Вїздимо у Підволочиск в складі дивізії Яковліва, недалеко мосту стаємо. Осаул Яковлів звертається до козаків і старшин з промовою і починає говорити, говорить дуже багато, між іншим каже, що ми розбиті, але не побиті, ми ще живі і прийде той час, коли ми знову вольмемся за шаблі і виженим червоних наїзників з України, а потім і з козацьких земель Дону і Кубані.

По промові зачинаємо переходити у 
невідоме, за Збруч!...

В цей час большевики підтягнули свою кінноту і несподівано заатакували недобитки нашої армії, наша кіннота була вже майже вся на другім боці Збруча.

Почався страшний хаос, змішались люди, ~~діти~~ підводи, коні в одну масу, топтав один другого, кождий спасав своє життя.

Багато ми бачили на свойому може і короткому життю, не один з нас був у ~~Є~~ світовій війні, де приходилось і ~~ти~~ тої вперед і відступати, та те що робилось на Збруч-річці, переходить людське поняття, цього описати не можна. ~~а треба лиш бачити.~~

~~І~~ Це діялось 21 листопаду 1920 року.

~~Львів.~~
~~19 листопаду 1930 р.~~

№ 32!



Іван Зелик

З днів боротьби за кращу долю.

(Уривок зі споминів).

Іван Зелик.



# З днів боротьби за кращу долю.

/Уривок зі споминів./

Був чудовий, теплий ранок. ~~Доба воскресення та тиші.~~ Природа всміхалася – буйна та розвинена. Голубе небо не затемнювала ні однісінька хмаринка. Було тихо-тихесенько... Десь в кущах почав свою ранню пісню соловейко. ~~й заповідав тут життя~~...

Серед степу розпростерлось широко українське село... З півночі окружив його великий став, з полудневої сторони старий, смерековий ліс. На захід й схід широкий степ, на якому ся вється сірою лентою дорога до станції Б... та лучить село зі світом.

... Вечером – перед цим гарним ранком – прибув до села К... полк на спочинок. Мабуть дуже змучилось козацтво, бо все спало твердим сном, користувалось тою одинокою дорогоцінністю, яка винагороджує його труди.. Спало спокійно козацтво, бо знало, що їх сну бережуть на заставах їхні товариші...

Та звук церковних дзвонів не дав їм довго відпочивати. Будив їх, ~~голос дзвонів~~ нагадував неділю. Тут і там почали з білосельких хат виходити парубки, дівчата, хазяї, хазяйки... Зароїлася людьми сільська вулиця, святочно зібрана громада плила ~~в кількох хвилинах здавалось море голов плине~~ в сільську церкву......

Кухні зварили вже снідання й по ньому козацтво узялось до своїх праці. Сей чистить кріса, той шаблю, знов

2 13

Інший вигладжував коня, вірного товариша боїв. Але й усіх чомусь-то зацікавив їхній молодий полковник, що вже довгий довго вештався в товаристві осаула з веселою усмішкою на устах. І ця саме усмішка зацікавила їх немало, бо ніколи перед тим не бачили усмішки на устах полковника, завсігди сумного й загадочного, з усмішкою.. Та загадка скоро розвязалась / — Вкоротці Але Небавом прибула з обозу полкова музика і по всій понеслися веселі мелодії звуки труб. й розпочала свої угадування. Почалися сходити ся козаки — дівчата. Все кинулось в танок. Ніхто не з сказав-би, що ці самі козаки, що тепер так ловко „підбивали гопака", перед кількома годинами гуляли в обіймах під музику ненаситної смерти, в кріваволу гарці... Інші, Багато їх ніс на сова-ртали, які ще вчера рано змагались з ворогом, тепер десь гайворона видзьобувало гайворони холодні, на все закриті мертві очі... Та козакові про смерть не годиться думати..

Та не довго була тревога ця забава, недовгий був танок життя — бо надходив новий танок, танок смерти.. В самому розгарі забави приїхав, ніби прилетів прискакався вістовий до полковника. Цей Полковник дав наказ скоро жуко обідати, по якому а потім негайно зараз вирушив полк в напрямі стациї Б.. — Горячий піт обливав козацтво, немилосердно палило їх усе сонце — та козаки не зважали на це, а йшли скоро з веселою піснею на устах. пісонькою... Ішли, бо знали, що нова небезпека грозить їх любій Неньці Вкраїні... Ішли... а декотрі з них пильно вдивлялись в обличча задуманого полковника...

Він дійсно думав.. Він знав, що найдальше за годину скропить знову густою росою вкраїнська кров свою рідну, дорогу землю. Знав, що цей пахучий, тихий степ вкриється ще до вечірнього сумерку — кістками нових героїв...

Думки – скоріше електричних іскор – пронизували його головою.. Чиж земля так густо зрошена мученицькою кровю героїв – дасть коли якийсь урожай, якийсь овоч? Чи може не доведеться здійснити мрій Тарасових, здобути свободу, волю – вічно поневоленим? – Чи може всі зусилля, всі геройські змагання, всі болі, всі рани, вся кров – підуть дарма, [побідить] знову неправда, насильство, а народ остане надальше закутий в тяжкі, ворожі кайдани зі словами резиґнації й прокляття на устах?..

..... Коли полк прибув зі західньої сторони в село Б-- то з полудня наступав уже ворог. Миттю розстрільна К-полку обсадила полудневий ~~кінець~~ [край] села й боронила ворогові доступу до ~~села~~ [нього]. З поблизького ліса чим раз густіщими лініями висувались вороги.. Нагло вибігла з нього хмара кінноти та зі шаленою прудкістю вдарила на село... Заторохкотіли кріси, кулемети.. [Не зважаючи на] ~~Мимо~~ досить некучі втрати, ворожа кіннота [гнала вперед] ~~летіла~~.. Здавалось от-от впаде на розстрільну К-полку й розторощить її. Але й оборона трималася не зле.. Цільними стрілами проріджувала ряди ворожі!.. Вкінці ворог, понісши величезні втрати, мусів уступити й шукати ратунку в утечі....

~~Та вороги~~ [Незабаром ворог] з новими, сильнішими силами поновив вдруге, втретє й вчетверте ~~атаку~~ [свій наступ]. Але й ці, як і перший, розторощив цільний вогонь К-полку...

Настав вечір.. Чудовий, чарівний, приманчивий, український вечір.. Голубе небо вкрилося тисячами звізд. Здавалось, що соловейко своїм щебетанням вколисує козацтво до сну. Та ніхто не спав--- Над лісом появив ся місяць, та присвічував козакам у їхній праці, ~~копанню~~ копали стрілецьких ровів.. Стійкові з напруженою увагою слідили кожний рух ворога, що знаходив ся дуже близенько - ~~зледва~~ 500 кроків від розстрільної К-полку...

Нагло... сильна стрілянина на ліво.. Чисто, кругом, хочаб приближного, ~~стрілів~~ не можна було розрізнити.. Все зіллялось в один могучий клекот, що так нагадує клекотіння кипячої води в горшку... Ворог вдарив на слабо обсаджену лінію Н-полку, та проломив її. К-полкови зі злінкою ситуації на ліво грозило окруження, тому мусів податися взад. Начеб на прощання ворог посилав чимраз більше „дарунків" усякого калібру... В ставі, мимо якого проходив полк купались гуси. Але й їх не щадила війна.. „Галушки" чимраз густіще падали в став - та на своїх смертоносних крилах підносили в гору (невинні нічим нікому) гуси.....

* * *

Чудова українська ніч.. Місяць піднявся високо, та трохи приблід.. В блакиті темноводи в малахітовій бані тріпочуть ся зорі.. Дорогою, що веде крізь довжезний ліс, мов ~~струя~~

[illegible]

ріка — пливе військо. ~~Все, якось глибоко заду~~
~~мане~~.. Вгорі чути шелестіння листочків, що
шлють змученим героям слова подяки, співчуття,
~~а море~~ і надії... Ні словечка не чути.. лиш
гадки — немов бурій ріки — обсіли козацтво, стар-
шину й молодого полковника. А з його уст
не зника крива усмішка, яка здається гово-
рить: „Що буде завтра?!"..........

---

Високоповажний Пане Редактор!

Довідавшись в „Гром. Вістнику", що видаєте на 1923 рік календар
„Червоної Калини" — не хочу бути глухим на зазив й посилаю не —
що моє..

Тому, як-що мине надається до друку — цей спомин, прошу
о ласкаве надрукування. — Брак часу не дав мені як слід його викінчити, ані
написати другий, кращий твір.

Як що би друкувавсь цей спомин, прохаю о ласкаву винагороду, на
~~[illegible]~~ мою адресу. —

Як що — був невідповідний — прохаю рукопись переслати на
адресу: п. Дарина Навроцька — Підволочиська. —

З надією на скору відповідь, — пишу й
остаюсь з глибоким поважанням

[signature]

моя адресса:
Ivan Zielyk. stud. vys. ped.
ul. Dvořákova 373 (č.p. Mejzlík)
Praha - Smíchov
Č.S.R. —

Zpracováno
II. kr.
Bl

№ 33.

17

Степан Божик

За Збручем в падолисті 1920 р.
(уривки з щоденника)

Вповажана
Видавничо-Книгарська Спілка
„Червона Калина"
товариства з обм. порукою
у Львові.

В залученню пересилаю уривки з моєго деника за падолист 1920-го року і пропоную їх надрукувати в „Літописі Червоної Калини". – Погоджуюся на скорочення і „[illegible]", однак виразно застерігаю собі, ~~що~~ зворот рукописи на случай, єслиби ~~що~~ Вп. Спілка моїх записок друкувати не хотіла. –

Рівночасно повідомляю, що маю опрацьовані
1) спомини про події „на відтинку Угнів" в падолисті і грудни 1918. і в січни 1919. та 2) огляд тих подій в формі щоденних звітів, а крім того на підставі щоденних записок опрацьовую
3) Дати і місця постою III. частини IX. Белзької "Бригади" за час від 14. мая 1919. – все те як матеріял до історії згаданої бригади

– разом з кількома знимками – мігби передати в коротці до друку. –

З високим поважанням

Др Стефан Божик

В Унові, дня 20/10 1929.

Мій адрес до кінця грудня с. р.

Д-р Стефан Божик
канд. адвокатури
в Унові
п. Унів (Uniów)

На тому адресу прошу скерувати лист до мене і „Літопис Червоної Калини“.

занадто розтягнене,
Ніяких історичних даних

ВЛ.

Степан Божик



# За Збручем в падолисті 1920-го року.
(уривки з денника.)

~~Роздобувши~~ Отримавши ~~свідоцтво~~ від Постійної Лікарської Комісії при Військовому Запасовому Шпиталю Ч. 1. "~~свідоцтво~~ посвідчення на те, що в часі служби в українській армії я утратив переходово 80% працездатности, потребую довшої відпустки та допомоги на долікування" — я поволі і неволі подався в дорогу доганяти свою частину 9-ту Стрілецьку Бригаду 3-ої Залізної Дивізії, котра ~~в складі тої послідної~~ находилася вже далеко за Збручем десь в напрямку Вапнярки. —

Після цілонічної їзди ~~нетопленим~~ 31. жовтня 1920. в битком набитім поїзді з Коломиї я приїхав до Копичинець. Тут від 4-тої з рана довго очікував в ресторані на получення на Гусятин. На товариство зложилося ~~де~~ кількох жидків-спекулянтів, котрі мабуть ради мого українського однострою (військового) голосно розмовляли про грабунки українських боєвих частин в часі послідного наступу. Розказували звичайно — перебільшено, підчеркуючи, що грабунки відбувалися за дозволом старшин — "погуляти". Десь коло 10-тої години на стацію заїхав поїзд з українськими міністерствами. ~~Котрі~~ Вони тягнулися рівнож за Збруч. В ресторані була нагода приглянутися найвищому урядови У.Н.Р., згл. його особам. Майже усі прилично ~~прибрані~~ одягнені. ~~Вигляд вельми випочатий~~, а їх поведення в ресторані зовсім коректне, далеке від легендарної розтратности з днів літа 1919-го року. Мабуть і вони ~~нині~~, подібно як я на стані У.Н.Р. відчували ту ~~страшну~~ дорожнечу, яка саме панувала на стаціях. (~~Одна булочка коштувала всего 5 Лп.; чай 3 Лп.; фунт яблок 10 Лп. і т.п.~~)

Около 12-ої години я покористувався тим, що на Гусятин ішов паровик (тудою не було ще правильного руху) і покинув Копичинці. Дорога на паровику ~~серед~~ ~~середньої~~ ~~зими~~ ~~так~~ в зимну осінню днину належить до романтики. Зимний вітер добирається до самої душі, рукам і ногам не найти місця. Очима мимовол блудиш полями Поділля. Більшість під осінь заорана, далеко гірше. Тут і там сліди війни. Знищені будинки стаційні, поломані кухні полеві попри залізничу дорогу, дорога "перешивана" з широко на нормально торову. Паровик скоро іде. З полудня ми в Гусятині. Я замерз до кости. Переходової харчівні тут, ні ресторану немає, нема де загрітись, заспокоїти голод. Будинок стації знищений. Уряд руху і команда двірця примістилися в провізоричнім напів-бараку, напіврозваленім будинку. На стації стоїть декілька українських ешелонів. Один ~~гружений~~ навантажений автами і аеропланами, з котрих деякі вже розмальовані укр. красками. Забігаю в один

~~в ..~~ вагон, котрі, бачу, опалюють. На диво стрічаю знайомих з Лічниці в Винниці. ~~Привітаюсь~~ Покликуюсь на наші знайомості і в коротці розгрівамо заболочені руки, а дальше глодну черствий хліб, якими погостили.

З самим Гусятином я знайомий з минулого року. Тудою ~~переходила 9. Белзька Бригада I. галицького Корпусу, тоді моя частинка, з якої дало й недовго довелося ділити через цілий час її існування~~ 16. липня 1919. р. доводилося мені о год. 6 тій з полудня в складі 9тої Белзької Бригади I. Укр. Гал. Корпусу переходити в перше на той бік Збруча. Розпитую про те і це та довідуюся, що Гусятин такий самий безлюдний, як був в минулім році, знищений, а оживляє його лиш військо, котре переходить і перебуває тут з конечности. На мості, де минулого року в часі нашого переходу, півмалось вивіска: „Всякі реквізиції по той бік Збруча заборонені", нині стоїть на сиво-жовто малований дерев'яний стовп з табличкою, на ~~...~~ котрій друком виписано: „Кордон У. Н. Р." – Так! ми на кордоні У. Н. Р. і мимоволі тут ~~...~~ хочеться вписати розмову моїх ~~...~~ пані товаришів ~~одного~~ вагона: одного старшини Придніпрянця з околиць м. Дунаївець і молодого козака – з Гуцульщини, що бурлакують от вже третю осінь разом під синьо-жовтим прапором.

– „Коби так на Сяні кордон!" – зітхає гуцулик.

– „Нічого ... буде! – відповідає поручник – перенесем ... коби лиш стовпи були готові ..." Отсе короткий зміст сеї розмови, в котру я не вмішувався, бо старався схопити і затямити, змалювати в одну хвилю їхні таємні мрії.

О годині 4 тій з полудня ешелон, в котрого вагоні я найшовся, після формальностей (провірки вагонів) в дорозі за ~~Збруч~~ Збруч. На провізоричнім мості, що на Збручі, здержує його польський вартовий. Рахує вагони. Забирає документ. І ми вже по тім боці. Поїзд іде повно. З довшими перестанками, ~~в~~ пізно вночі вже 1. падолиста 1920. р. приходить на ст. Городок. Хоч „теплушка" наша недуже захищає від зимна та перемученим горує ... ~~Просиджувати день~~. Рано ~~...~~ Щойно рано йду в містечко Городок. Воно нині ставкою Штабу Дієвої Армії У. Н. Р. Дорогою бачу, що сахарний завод ~~...~~ працює. Перед кастелом декілька ~~грузових~~ вантажних авт... На мурах стрічаєш оголошення і накази. В канцеляріях слідний порядок і (рух незвичайний). Не так як бувало, щороку перше враження, всякі докладніше, не так як було ось хочби перед роком. Голошуся в ~~Кома~~ „Управлінню Коменданта Штабу". Завізували подорожний документ і обіцяли дати підводу на год. 4 ту. Закуску в т. зв. „Козацьку господу", яка приміщена в домі Городського Споживчого Товариства. Симпатичне враження. Кімната з часописями. Подають какао по 1 гр. порція, бо такі ж ціни ~~...~~ два бісквіти, кусок чоколяди 10 гр. Даром додають по папіросові і папір листовий. З оголошення видно, що господу веде „Християнський Союз Американської Молоді" (У. М. С. А.). На стіні декілька агітаційних плякатів. Між ними портрет Головного Отамана. Між часописями числа часописів „Син України", „Україна", „Українське Слово" та „Козацька Думка".

Вражає курс по якому приймають офіціяльну українську валюту. 10 карб = 20 гривень = 1 Мк. – На 4ту годину обіцяної підводи недоставлено, а зате запропоновано „відправитися залізницею до Ермолинець, а звідтам „найдеться, мовляв, підводу лекше." – Зате в управлінню запізнався припадково з сотником З-ним, котрий зраджував небуденні до Гамчан симпатії, а в додатку вибирався також до нашої бриґади, до неї щойно приділений. Від него довідався є/про кардинальні зміни, які зайшли в нашій бриґаді, з ним найшов спільну кватиру й товариство на дорогу на завтра.

На кватирі у Жидів стрінув половину ~~часопису, що виходить в Камянци, зоветься „Слово"~~, 24. числа часопису, ~~що в~~ „Слово" з 27. жовтня 1920. р. (Виходило в Камянци Под. Ціна одного примірника 40 карб. Рік видання I.), а в ньому ось як обговорено місцево в редакційній статті засовувано сучасне положення на Україні:

„Порівнюючи з осінню минулого року ми зараз перебуваємо в надзвичайно прихильних обставинах.

По той бік фронту повстання проти Москов. комуністів розгоряються ще більше, ніж були торік. Московські комуністи проти минулого року втратили значно

~~дальший текст стр. 6. зачитка~~

„до 6. листопада 1919 рахувати ся лише в разі представлен
ня сумарного документальних доказів такого підвище-
ння."

тому своєї безсилності. Многорекламована дісципліна Черв. Армії перейшла на штик. „Товариші" втікають з фронту по містечках. Врангель натискаючи на Москов. Комуністів з півдня, не виступає безглядно проти нас, як це робив божевільний Денікін, а шукає з нами певного порозуміння. Можливо, що під натиском москов. дем. громадянства він зовсім погодиться на наші умови. Дем. частина Москов. громадянства активно стала на наш бік. Найбільша Москов. антиком. партія с. р. офіційно визнала самостійність У-ни і підписала вже з деякими укр. співзвучними їй партіями певне порозуміння для спільної праці по відбудованню Самостійної У. Н. Р. та антібільшевицької Московщини.

Москов. еміграція за кордоном, особливо в Польщі зовсім міняє своє відношення до нас. Раніш вона лиш шкодила нам, запевнюючи весь світ, що „нікакой Украйни нєт", тепер вона стає на реальний ґрунт

Ad 6.

[illegible]
[illegible] ne [illegible]
[illegible]

визволення Самостійности У.Н.Р. і спільної антибільшевицької акції. Еміграція має не лише моральну силу, але й військову. Армії Балаховича й Яковлева уявляють з себе значний антибільш. кулак. До того ж це люди не Денік. і навіть не Врангель. політики, а представники моск. демократії, од яких у всякім разі, чорною сотнею не тхне.

Еврейство в цілій своїй масі, опріч комуністів, звичайних підлітків і крикунів, цілком серйозно стало на ґрунті обстоювання Самостійности Укр. Державности.—

До цього часу міста заселені Еврейством і Москов. виходцями були нам ворогі, а з того часу перейшли на послуги нашого держ. духу.

А міста — це осередки промислу й торгу, осередки капіталу. Коли вони так само твердо стануть до державної праці, як заявляють, то наша державність здобуде величезну підтримку. На це є надія, бо при більшовиках життя міста торговельне й промислове мусіло вмирати.—

Ad 7.)

На заході замість торішнього фронту з Поляками ми маємо згоду з ними й певну їхню підмогу. Згода з Поляками та поворот - Румунією майна Запор. Корпуса дають змогу постачанню нашої армії поставити на твердий грунт. Торішній тиф, який нищив наше військо й громадянство, гірше всяких війн, майже вщух.

Деморалізаційні спроби орієнтації на схід, після заходів Петрушевича і Винниченка та московсько-більшевицьке панування на Поділлю зовсім зникли. Це дає змогу консолідації для будування У. Н. Р.

Опозиція, яка саме є соціялістична, а не буржуазна іде шляхом, який не руйнує, лише будує, тому є надія, що іде до кращого, що умови будування У. Н. Р. далеко більше сприятливі, ніж були в минулім році.

Покликом всіх до праці, коло будови Соборної Самостійної Української Народної Республики, кінчиться та передовиця.-

Ad 8)

3. листопада 1920. р.

Десь коло години 9 рано виїхали з Городка й битим гостинцем приїхали до Ермолинець. Звідсіля звичайною дорогою через Шарівку, Круглі-Городи приїхали пізно вечером в Зінківці. [Дорогою спочивали в Ермолинцях. Тут сніданок на трох: 2500 карб. - На одному з домів - замічую укр. прапор, а на йому трузуб і напис: „Комісаріят" - мабуть волосний. На стіні Кам'янецьке „Слово" з Жовтня, „Укр. Слово" і „Козацька Думка" - усі досить старі. - [В м. Шарівці змінили нам підводу. Тут вже зорганізована міліція, правильне наряджування підвід і тощо - підтверджують мою думку чи [перше] спостереження, що „на Україні не так, як бувало". По оповіданням старшин організація армії іде чудово. Фронт на передодні наступу...

[Дорога нам стелиться серед зимна та час минає скоро на розмові. Поділля безкраве. Ока не минює нічо. Поля, поля заорані і незорані, а там ген далеко десь небо зійшлося з землею. Дорога нераз збігає в яр, а там

ad 9

 

і село. Село звичайне на Поділлю: нераз з дуже гарними забудуваннями, нераз з убогими хатинками. Та майже всюди слідний достаток хліба. Долиною (біжить) дуже річка, а там і став і млинок. Це обовязкові атрибути села Поділлю.

Перед самим Зіньковом стрічаємо „фабрики" горшків. Звичайні, грушковаті на вільнім воздусі печі саме працювали, димили, робили горшки... ~~Вечер~~ Вечером заїхали в Зіньків, яке по оповіданям належить до найбільше промислових сільських центрів на Україні. Роблять тут горшки далеко-звісні, шиють кожухи, управляють і фабрикують тютюн. По деяких формальностях в Комендатурі, яка і тут є, находимо кватиру в місцевого фельчера.

В місточку стоїть постоєм ~~ві~~ окрема кінна дівізія, яка має начислювати 6.000 людий. По оповіданям фельчера, в відступаючих сов. частинах стрічалось богато Галичан - звичайно біженців - які страху ради перед польськими репресіями за участь і працю в рад. установах - в час побуту в Галичині Червоних

Ad 10.

~Ем перше врафіназ

 

саме станули в рядах Черв. Армії. Рівнож переходила туди червона Галицька бригада. Близших інформацій про нюю було годі засягнути. - За час більшевицького панування з ними симпатизувала лиш бідніще населення. Люди, які мають сяке таке майно відносились до них ворого. - До тих послідних зачислити можна богатших жидів. За ~~ії~~ час більшевиц~~ької~~ків ~~влади~~ їх гроші притримались лиш нашлово. За те добре ішли і ідуть гроші „старого времени": австрійські і російські. Саме за царський рубель платить 5 Мк. або 3 кор. австр. - Отже курси сильно відмінні від Галицьких. Дорожнечі на царські гроші, в порівнанню з галицькими цінами. - не має.

Рік тому:

Якщо нині хочу зробити малий спомин з перших днів листопада 1919. р. то лиш тому, щоби тим яркіще перед очима станула ріжниця вчерашнього і нинішного. В перших днях листопада минулого року ми найшлися в дуже важковім, прикрім положенню. Робимо відворот серед

 

дуже прикрих обитавин. Тамлю, як нині, вйїзд частин 9. Бел. Бригади з с. Романів Хутір. В нашім обозі були вже десятки хорих, десятки комплетно босих, богато без шинель. В як дуже відмінних відносинах нині армія під командуванням тих самих „великих людий", які нині кооперують з Яковлівом, Врангелем і Балаховичом, а які в минулому році за те саме окрестили нашу гал. армію — зрадником. — Тиф не панує, усі одягнені і ситі, заосмотрені грішми. Тоді ми були десятковані тифом, напередодні катастрофи, а нині ... не маю певности, чи напередодні успіхів. — передчували ціла Україна і Росія.

4. листопада 1920. р.

З м. Зінькова переїхали ми сьогодня в м. Вінківці, де ночуємо у Жидів, властителів „Аптечного Складу." [Довго ходив я, щоби роздобути щонебудь їсти. Та даром. У одного залитого самогоном різника, дістав відповідь, що хоча має два фунти сала, однак „не продасть мині за царські" — мовляв, „хоч мене убити." [Тут стоїть рівнож окрема жінна дивізія. —

 

5. листопада 1920.

В наших хазяїв — все шабас, а ми досі не виїхали з м. Вінківець. Підводи досі не достарчено. [По містечку кружить чутка про заключення мира. [За днях — я притягнувся солідної роботи, коло направи телеграфічних проводів, а навіть від нач. почти чув, що й почта на днях правильно почне функціонувати. Мені це дивним, бо знаю з минулого року, що таке тут в прифронтовій смузі не водиться. Я бачив рівнож в переїзді — незвичайно гарно виекві[п]овану й зорганізовану батерію. ~~Одразу~~ Здавалося, що коли усі наші частини такі і їх много, певною є надія, що буде Україна. —

Десь коло год. 7. вечером ~~за~~ ми виїхали з м. Вінківець і пізно вечером приїхали в с. Ельтушково. [Хоча зимова, однак не дуже зимна ~~бу~~ стояла ніч... Небо засіяне зорями... Коні несуть скоро віз — глухими дорогами Поділля. Дядько, який саме відбуває „наряд" — не бурмочить" — добре поганяє... Сиджу мовчки цілу дорогу

~~Перед нами ціла Україна й Росія.~~

й прислухуюсь розмові товаришів подорожі... Одні і дру-
гі розказують собі, як женилися... Я стягую ту розмову,
як мало атрибут для характеристики тутешніх
товариських відносин... Перший, що розказує, як оженився
і яка його жінка – це поручник – літ 23; залюбився ще
будучи учеником VI. кл. реальної школи, тоді коли вона скін-
чила вже була гімназію. Його почування, які він й тоді
зраджував збула жартами і словами „Вы еще мальчик"
вам, нужно еще учиться". – а незабивать собі глупостями" голо-
ви. Се довело його до завзяття. Він постановив піти в вій-
ськову службу, щоби стати більше до „серйозним". В 1915 р.
вступив передвчасно в ряди армії, пішов на фронт і
коли став прапорщиком поновив свої забіги. Та і цим
разом скінчилася його гра нічим, як лише „маль-
чиком". Між тим до його вибраної почав залицятися,
якийсь начальник штабу Брусилова, людина підстарко-
вата, однак богата. Вона за його йти не хотіла.
Між тим кінчиться війна. Його товариші одні „укра-
їнізуються", а другі „ідуть на Дон", а він остає

в Камянці „робить" забіги. По довгих хороводах вона подобає собі „нахала", а він ~~він~~ осягає свій ідеал: по довгих літах старань з 18 року до 23. женитися. – Друга історія ще блідна дещо більше прозаїчна. – З жінкою своєю, московською бовача дочкою, Ніною, знакомиться в Петербурзі, як гвардійський офіцер, без довгих забігів дістає її руку в 1915 р. – Дорога зі Львова в Москву, зникання, словом роман, де дальше фрагм. Революція. Українізація. Дні розлуки. Родина переїздить в Станиславів, де має каменицю. Лит. вул. Опришківський ч. 47; а дальше революція в Галичині і на Україні. Відступ укр. війська в Галичину; стріча з жінкою; жінка їде в ряди укр. армії лікаркою.

6. листопада 1920 р.

(Пізно вечером (ночію з 5 на 6. ми приїхали в м. Ялтушково. Квартири не дістали. Заквартирувались в Команді міста. В маленькім еврейськім, дещо буржуазно пристроєнім примістилося нас трох. Еврей невічливий,

не дав нікого попоїсти, а навіть пристелити. Й став на столі. На підводу доводиться з рану довго ждати. В якійсь поганенькій „мясній лавочці" замовили „зуп і порцію" по 250 карб. Пообідали, а потім декілька разів ходили на міліцію за підводою. З полудня „зловили" дядька, що віз дрова в Сахарний завод і з ним доїхали до Куриловець Мурованих. По оповіданям Євреїв і мужика, Сах. завод буде сего року робив не більше пять днів. Більшевики мали спасти богато бураків для коней, богато бураків осталo ще не викопаних. За привізку туди дров платить Сах. завод 200 карб. або 2 фунти патоки. - Вправді дрова везуть з 25 верст але денний заробок не менший вартости двох пудів патоки, себто 4.000 карб. З патоки (меляси) роблять дядьки буряково самогонку.

В Єлтушкові стоїть в армейській резерві 4. Київська дивізія з куріями. (Тютюнник)

В міліції малий бардачок наладується. На базарі нічого нема. Субота. Всі склепи замкнені.

7. листопада 1920. р. –

Курилівці Муровані розкинулися на узгір'ю. [Ми заквартирували у якихось старих Євреїв, які очевидно страха ради чи розуміючи „дисципліни" доволі „гостинні". В місті тяжко на кінах підвори. ~~Ва~~ Довідуємося: Наша дивізія стоїть в Могилеві. Тут лиш пекарні. База переїхала вчера в Могилів. – [В пекарни від земляка дістав здоровий бохонець хліба. Підчеркую від земляка, ~~а~~ себто Галичанина. Галичани – це ~~евреї~~ нині тут „Євреї второго сорта"x). В гіркі хвилі знакомляться, „ гіркі хвилі розмовляють сердечно, як добрі знакомі, собі помагають. – Та гірка „єврейська прикмета", яка цікує нас нині після року бурлачки по Україні, повинна вертати з нами

x) так нас називали придніпрянці

 

Боже, утікуть більшовики!?, а за горою кипіло козацьке море, там лилась святая кров.

На завтра рано знову загреміли гармати, а через горину все менше і менше і далі та далі чути ту страшну музику.

Слава Україні, ворог розбитий", понеслося в повітрі і почали прибувати полонені; матроси, чурвані, китайці і різний нарід, котрий був захоплений нашим славетним козацтвом. —

Ворог розбитий. Козацтво забрало Бар. Посунуло на Жмеринку. —

На завтра музика грає жалібний марш та хоронять лицаря, забитого в бою за Україну, а там попід ліском та по шляхах повиростали свіжі могили оборонців народу.

Мешканці Н. Ушиці та околиць не повинні забути них героїв - лицарів, кров забитих, ранених кличе "помсти", а тому несіть у кружку

ніціального збору те чим можете допомогти Козакові. На вас рахують, на вас покладають велику надію герої козаки-нащадки прежніх оборонців.—

Дальше ідуть статі

„Життя Л. дівізії". „Посмертна згадка присвячена памяті павшого в бою 12/X 1920 старшини Л. куріня хор. Заремба, який родом Канівського повіту з початку 1918 р. служив в рядах армії". Після сеї статі слідує особиста переписка, якогось „Твій М.", який докінче шукав місця аж на „першім місцю. Другу сторінку починає девіз: „Хто не допоможе раненому і хорому козаку — той не з нами!". — Дальше ідуть і як вісти з закордону: Підписання перемиря відкладено; Життя у большевиків або рано мілліонер — вечером банкрот. Совітська Росія і Україна. Фронт Польща, Україна, Румунія, Врангель. Дальше значить відділ „По Україні.

Про бої в районі Жмеринки та ин буде з землею-
кінчить девіз: Допоможіть раненому й хорому
козаку: він своєю кровію обереже Вас від во-
рогів і дає Вам спокійне життя. Ви видавець
підписано:
„Видання Культ. Освіт. Відділу Штаба N. Дівізії"
(писано в Куриловцях о год. 3-й пополудня). -

~~10~~ 8 листопада 1920. р. - Довго шукали підводи;
декілька разів заходив я в міліцію; крім волових
підвід ніяких було дістати. Случайно стрінув
я в одній зі заїздів досить виїзду, якою з
Камінця Под. в Шаргород вертав шаргород-
ський нотар в товаристві трьох мужиків.
В коротці після сего ми найшлися на його
підводі. З розмови з нотарем, який уважає
„здоровий розум" вищу, що настрої селян-
ських має мало ріжняться від настроїв

весною. Більшевики замало їм надоїли. Дорога з Куриловець Мурованих, які справді муровані, бита-шосе. Їдемо вигідно й скоро. В однім селі, де саме празник, зайшов я в хату просити „вязку соломи для коний". Саме хазяїни обслугували своїх гостів, які святочно одіті сиділи саме кругом стола за доброю капустою. Може приймають. Їм закхались. Звичайно з дороги зимою. Слідують по собі голубці, капуста, „печеня", які попереджує добра чарка. — А потім ... дальше в дорогу. [Через Алчедаїв приїхали в с. Мучинець, звідкіля по короткім спочинку) переїхали через Івашківці і приїхали пізно вночі в село Слобідка-Шаргород. [В селі тихо. Три верстви з відсіля фронт. Тут і там світиться. Заходжу до першої любої хати; в ній якраз закватирований Нач. Штабу нашої бригади пор. Рудецький.

У нього ще один старшина Галичанин з жінкою. З цікавости допитують, що чувати в Галичині. Я допитую, що на фронті. Довідуюся, що на передодні полковник Жолбенко з 12 козаками мав порахуватися, ні піти до більшевиків. Надоїло служити у Петлюри. Їдемо з сот. З. в район кіннотчиків. Тут і там спиняють часові, питають за пропуском та пускають з такою вдоволеністю запитання, хто ми такі. Подовгім шуканню ми на квартирі між кіннотчиками, які сотникови З. знакомі з днів повстання. Знакомлюся. - Стрічаються досить симпатичні типи. Дійсні козарлюги, подібні Гоголевим. Кожде слово - се рішучість, готовість на все. Кожний спомин - кровавий. Минувшина романтична в найкращім розумінню. Довідуємося від них, що причино

 

„знищення Жолбенка" були порахунки особисті з днів повстання з повстанцем Соколом і Прохурським, а які на днях д[о] з'явившися у Жолбенка намагалися його убити. На перешкоді стала їм хазяйка і козаки, які саме збіглися. Сокіл утік. Прохурський (Гамчанка) арештований. – Останками кінноти бувшої Гайсинсько-Брацлавської повстанчої бригади командує сам Гамчаник Козаневич – бувший австр. штабсфельдфебель. Є типи в відділі, що ним тому незадоволені, що „задуже порядкує" і „чогось тут шукає." [В селі посотівля. Лягаємо спати обуті і одягнені.

16 листопада 1920. Рано на морґ, досить зручно полагоджую свої справи: формальності з в справі відпустки п. Аванесів і маю відправитись в Мучинець. Радію, бо

 

Бо в штабі підслухав, що у нас зовсім немає набоїв. Фронт на переході ~~до з[...]~~ у впливу перемиря і початку наступу "товаришів".
По телефону просили, щоби доставлено 11.000 обіцяних. Рівнож звідомляли, що червоні близше підтягнули кінноту. Не трачу часу. З 1 години в полудне до 4 ої - находжу підводу. Виїздимо ще за спокійна з села, хоча на переході тривоги знова разом з сотником З. Через Іванківці тяжко в ніч приїхали в Лучинець, де заночували. Жидок, який вертав з Дунаєвець розказує, що в Елмушкові робать мир", а в проскурівськім "Поляки" виступаючи здорово рабують".
Ночію з "10 на 11. с.м. сталось неспокійно. Невигідне військове ліжочко, брак доброго накриття, якісь прочування причиною тяжких снів. -

 42

11. ~~ст.~~ листопада [Рано десь коло 10 години ідемо в Лучинчик шукати обозу. - Коло дванайцятої ледви найшли; поладодили деякі справи, як довідалися в перше, що наші покинули Шаргород, а дальше, що відступають. Виходимо. Коло церкви декілька фір обозу. Від Лучинця чути кулемет... Підвода, що везла амуніцію вержула... Бачили, як горі Лучинця відступає цеп піхоти й кінноти..." Дедальше чути знова кулемет... [Прибувший з Лучинця доводить що кіннота ворога вже в містечку. [Обозу декілька фір іде на Немирич. Сотник з. при-сів з жінкою бригадного. Я остав без підводи. [Ніхто з уїзджаючих не хоче прийняти на свою підводу. Кожний дбає про себе. Пускаюся в сторону Могилева пішком. Стрічаю дядька. Вертая з підводи. На ніщо його вимова. Навертаю. Їду. На фірі через Немерч,

Попельохи, Попову в Журилівці. Дорогою наганяють нас обози, радше рештки обозів, поодинокі фіри деяких частин. Попадають люде з нашої бриґади. Передають, що весь обоз 9. стр. бриґади запряжений волами коло станції Немерч перейняла ворожа кіннота. Люди вчасти спаслися утечою в ліс. В селі Попова стрічаємо батерію, яка нічо не знала про події. –

В Курилівцях з'їзджаються обози 8, 7 і нашої себто 9 тої бриґади, звичайно декілька кінних порожних фір. Тут є полковник Ольшевський розпитує про ситуацію. З місця дирекую обоз на Нову Ушицю. Ніч. Їдемо шосою. В тривозі. По оповіданнях прибуваючих кіннота ворожа в Вендичанах, Алчидачеві, Нікавці. Дорогою з Нікавки, селяни з Рівного, обстрілювали, грабили обоз.

З відси ранена сестра. З Нов. Ушиці наш обоз справлено в Нашківці, де саме стою, квартирую в Священника й пишу повище в денник.

12. падолиста 1920. Прийшов наказ пока оставати тут до дальшого розпорядження. Тут на Поділлі пишу денник. Знова я збіднів тім, що на мені. Сумка остала в Лучинці — ~~Тамже~~ на квартирі. Тамже колекція рисунків і часть денника з днів побуту в Лучинці. — Жалко, бо пропало богато людий гарних. По оповіданям від прориву кінноти Натовського (бо в шабель) пострадала ціла 3-тя дивізія з вийськом кінноти Фролова, який „пішов в тил."
В час нашого виїзду з Курилівець Мурованих день около год. 10. вечером наїхали автами в товаристві Голов. Отаман

 

і Командарм. Скоро зорієнтувалися в ситуації. Сей-
час завернули. Саме мабуть щойно тоді Штаб Дієвої
Армії зорієнтувався про події. Паніка досить
велика. Щодальше незвісно. В селі згідно наказу
збирають недобитків. –

/Писано повище о год. 1/4 на першу дня
12. падолиста 1920. р. в селі Івашківцях, сидя
на лавку й папери на коліні./

Вчора й нині – се дійсно гарні, сонячні, осінні
дні. На нашу й „товаришів" долю сонце й
чорноморський вітер втримуючи о права осені
в зими. Нам добре втікати, а їм насту-
пати. Я бачу, що вчора мав дещо щастя.
Люде, які в півгодини дороги були за мною
лишилися все або в неволі або на тім сві-
ті, а я встиг стати остатка нужденного,
а марно так дорогого життя. Що грядущі
хвилі принесуть незнаємо; остав без запасів

 

без копійки, в тім, що обдягнутий та все вдово-
лений, що при життю. А думки?! Вони
мимоволі вертають в рідний край. Як тяжко
його було покидати. Душа щось предчувала.
Я хотів їхати домів та зі сторони „союз-
ників" стрінув непоборимі перешкоди. Ми
хочу зазначити в денничку хто найшовся з 9 Бри
гади тепер, що правду кажу: 2 або 3
старшини, 10 козаків, 3, 4 підводи – стоїть
в Іванківцях; кажуть решта спочиває
в Новій Ушиці. –

13. падолиста 1920. р. село Сивороги. Рано.
Убога, нехлюйна хата впрочім незовсім
бідного селянина. Нехайність настроює погано.
Ночію переїхали в Сивороги через Миньківці
з села Іванківці. Я мало не заплатився, а
іменно через сотника З., який відпустив
мою підводу. Причиною виїзду має бути

 

не так відворот, як се, що в тилу крутився більшевицький відділ. У мене ні копійки в кармані. ~~Обоз~~ Незабаром, коли втічу з відсіля видістанися. Цілими днями голодую, ночами не сплю, не досипляю; мерзну... Вся велика сила [illegible]... Обози зостаються недобитками. Фронт був знаменито використаний більшевиками по цілому фронті. З Могилева між иньшими, де тепер не має бути нікого, богато наших подалося в Румунію, де їх розоружено.-

13. падолиста 1920. через Іваньківці, Дунаївці, пізно вечером приїхав в село Чаньки. Сильно змучений, в горячці, лиш попав на квартиру, ліг спати. Більшість дороги 3/4 верстви зробив пішком.

14. падолиста 1920. з села Чаньки, де звичайно я відірваний від своєї частини

без ~~ва~~ підводи, пізно вечером виїздить обоз. Мене сильно болить голова. Горячка. Паду з ніг. Мимо сего збираюсь і їду. Десь в половині дороги стрічаю підводу з нашої дороги бригади. Їдуть знакомі старшини з бувш. 2го. чорноморського куріня Рарько, Падалко, Світличник, Гриненко. Між ними якась сестриця. Росказують, що були в Могилеві, звідтам в Камянці, а саме рівнож шукають частини. Люде в Камянці Под. благословлювали. Щойно з їх приїздом в паніці почали збиратися. — Після коротенького спочинку в одній селі, приїздимо в село Ермину, що в 5 верствах від м. Городка. Тут розташовуємося в надії принайменьше переночувати. Та як дуже здивувався, коли рано вийшовши на улицю почув, що весь обоз уже ночію виїхав. Мандрую знова дальше

 

пішки через село Лисоводи до Борщівки. Щойно тут примістився на підводу приїхав в село Гречани. Знов кілька верстов пішком. Наганяю обоз в селі Бубнівці. І тут саме, переночувавши, після молочного сніданя, а ще краще, після доброго спання, спишу мій денник за кілька днів. — За час мойого тіпо „держання" мав я нагоду приглянутися нашим обозам. Чого не возять, а бабів рішучо забогато. Прямо дивуєшся, як може армія, так обтяжена існувати. Кождий Кождий Командір, кождий старшина, має жінку за котру мусить передше думати, як про фронт. Ащо вже „сестер", то й не питайте. Радше котру не-будь" спитайте кілько хворих на позиції перевязала, а зокрема вичитаєте, як не сором, так безмічну брехню. А вони займають посади сотенних фельчерів. Я бачив, ішов з Камянця обоз „Окремого Кордонного Корпусу", який недавно, бо перед місяцем почав „оформірування". А скільки там бабів, а дітий.

 

Боже! куди це іде?! Мало возів не повивертає. Хибаж бабами і дітьми буде Петлюра воювати... в польських таборах.

17. падолиста. Цілий день пролежав хворий. Боліла голова. І тепер коли се пишу дрожать руки, а на тілі загальне прослаблення. Перед вечером на мою кватиру вїхалося двох кіннотчиків, які саме вертали мали з фронту. Кажуть, що в Ярівці є вже більшевики. Поляки мали попалити мости на Збручу. Ми саме ховаємося за наше ліве крило і центр, яким саме добре веде, а які мали заняти Винницю, держать Бар. По оповіданям одного полковника-старшинка, якого стрінув я на одній з кватир, польський звязковий старшина ~~мав йому~~ казенки при Штабі Дієвої Армії мав йому казати, що перемиря зірване й в нашому напрямку іде 6.000 польського війська. По иньшим оповіданям міністерства евакуються на Рівне.

18. падолиста 1920. р. З села Бубнівці переїхав я через місточко Тарноруди на пів пішком в Волочиська. Тут ночую у якоїсь перекупки під столом, голодний як собака. Рано обоз наш вибирається в Воронівку. Скоро орієнтуюся в ситуації, мені з ним не подорозі. На борзі роздобуваю звільнення з війська. В голоді і холоді забігаю до штабу IIєвої армії, тут одержую документ подорожі. Тому, що немаю, як про харчування, приписуюся між хорих.

19. падолиста 1920. р. Фрідриківка - місцем де зїхалося десятки тисяч люда. Вечером переїхав з санітарним поїздом Збруч.

20. падолиста 1920. стоїмо на станції в Підволочиськах. Мерзну в вагоні. ~~21.~~ 21. падолиста одержав візу в дефензиві. Цілий день перебідував, ночію переспав, а саме рано

22. падолиста перенесено нас як хворих до польського сан. поїзда. Я не можу забути вчерашньої

допомоги, уділеної мені підполковником Малеровським
раненим в останніх боях, який разом зі мною про-
бував в одній вагоні, а бачучи, як мерзну, відступив
свою шинелю і нагодував. Та шинеля уможливи-
ла мені поворот додому. Приїхавши до Тарнополя,
щоби уникнути інтернування, я не пішов з дру-
гими до шпиталю, а в місто шукати знайомих,
щоби помогли вернути домів. Дорогою ніс ту шинелю.
Натрапив одного ~~[illegible]~~ залізничника, який хотів
продати ту шинелю. Я продав за 250, а 700 мк. і це умож-
ливило мені переїзд пасажирським поїздом до Львова,
а звідси домів. Зазначую, що Кредитових білетів
на українські документи не видавали союзні польські власті.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Так закінчив я мою дворічну з горою
службу в українській армії. – Так виглядає
надомість 1920. року за збереним в моїх щоденних записках.

# В ЖОВТНИ 1919 року.

/з денника/

"Чи бачите ви блідих, голодних, півмертвих козаків, що наче живі трупи залягають всі станції Вашої України.

Чи бачите ви їх без каплі крови в лиці, на тремтячих ногах, з ледви помітним слідом життя в зіницях.

Чи бачите ви цих людей, що вчера, передвчера, були ще в бою за волю Української Народної Республики, а цьогодня йдуть, як лазарі, окриті ранами й знеможені тяжкою недугою.

"Обдерті їх шинелі, босі їх ноги, брудне, нечисте їх біля

А гарно одіта людина відсувається, щоб хоронити боже не діткнутися його...

"Погляньте, це наші борці за волю, це наше козацтво й вольні повстанці, що їх висилили труди, змогли бої і невигоди.

"Бачите он-хорі тифом-їдять хапчиво чорний хліб і спят голіруч на зимній, камяній долівці...

"Бачите других, молоденьких, напів-живих, котрі вже прямо засуджені на смерть від чахотки... А кругом цеї людської козацької посвяти й муки, ідейности і безпощадної жорстокости є світ другий, що їх байдуже минає, не кине оком ніколи на них щоби в своїй душі не викликати немолого враження нужди.

"І ще один світ, вдоволений страшним видом, що тішиться в душі муками українських козаків, цих чесних синів хлопського-селянського народу, що хоче волі!

"Жорстока є війна, страшні і криваві її наслідки і твердою, камінною стала від них людська душа.

"Але байдужність громадянства на вид цеї нужди є каригідна, нелюдська.

"До всякої муки привикли люде, бачили за час війни найгірші злидні і лиха, але це не оправдує байдужности й бездіяльности на вид козацької муки.

"Насуваеться думка: "Чи звіриною стала людина, без нервів на вид страшного горя свідомих, геройських козаків.

"Чиж стала Москва і Ляшня мешкає на Україні, що радісним оком дивиться на муки українського козацтва, цих Стріль-

ців,що не пером,не урядом,не почестю,ні закордонними подорожами,але власним здоровлям і кровю боронять Україну...

"Українське громадянство,уряд і всі кола прихильних Україні народів мусять негайно взяти до живої праці,яка не є добродійством,ані милостинею,а просимо обовязком всіх тих,які хотять себе назвати людьми!

"Український Червоний Хрест"не в силі сповнити сам сего великого завдання.Він мусить мати повну підмогу громадянства й опіки-охорони цеї втомленої висиленої юрби нашого свідомого,геройського козацтва мусить змобілізувати всі ще вільні сили українського громадянства.

"Поправа санітарно-охоронних відносин українського козацтва мусить наступити негайно,наколи ми дійсно шануємо його глибоку посвятуй маємо хоч дрібний слід національної чести..."

Таке й подібне пишуть в часописах,таке читаємо в ч.65 "Українського Козака"з 7.жовтня - офіціозі Дієвої Армії - та голос преси й страшної дійсности-"голосом вопіющого в пустині".

Правительство Директорії зложене з 16 міністрів і диктатури зложене з мало менше уповноважнених-потішують армію ...депешами...Про"ґрандіозне повстання"...транспорти одіння в дорозі,медикаменти везені літаками іт.п.і т.п.

А Армія?! Десяткована тифом-12.жовтня на добрарм.фронті розпочала офензиву.

Вже 12.жовтня відкинула ворога вздовже цілої лінії.Наша передня лінія переходила вечером через Жабокричку,Баланівку,що 8 верств на півден.захід від Бершади,Завидівку,ряд місцевостей на схід від Кудоича,зал.станцію Монастирище, Цибулів,Шуляки.

13.жовтня занято Ольгопіль і Бершадь.[14.жовтня зломано завзятий опір ворожої ґрупи вздовж залізниці Княжполь-Рудниця.На північний схід від Бершади заняли залізничий узол Чегринівку.На північнім крилі наступаючі ґрупи ведуть дуже інтензивні бої з сильними добр.арм.частинами.Ворог відступає на цілім фронті.[Вже 15.і 16.жовтня офензива увінчалася великим

успіхом. ~~Під напором нашої армії. Після радіо з Москви-"Всім, всім, всім-і Петлюрі і Денікіну"-14.жовтня"доблесними військами товариша Якіра занято центр України Київ.~~

Денікінці відступають в повнім неладі на Одесу і на Гайворон. О посідання міста і ст. Кодима ведеться боротьба. Наші частини, які посувають вздовж залізниці ~~Рудниця~~ в напрямі Гайворон заняли залізничу стацію Джулинка. На північ від цеї стації в районі на захід від Оратово ведуться щн великі бої. 17. жовтня наші війська заняли стацію і м. Кодиму. В районі Брацлава ідуть бої.-

18. жовтня Добровольці переходять в протинаступ. 19. жовтня ворог намає сфорсувати лінію Бога. 20. жовтня ворог повище Брацлава сфорсував лінію Бога. 21. жовтня в районі Тульчин-Брацлав ведуться завзяті бої. На захід від Оратово/Романів хутір/відкинули наші частини в протинаступі наступаючого нерівного ворога. Взято багато полонених та здобуто обози. 22. жовтня Наші частини заняли Тульчин, якого завзято боронили добровольці. Взято много полонених та здобуто багато всякого добра. Наші частини здобули ст. Оратово.

Де дальше ворог перемагає... Ні "грандіозне повстання авізоване з Камінця на Поділлю ні ліки везені літаками, ні конференції в Петлюри з Петрушевичом не помагають...

„Чи бачите ви бідних, голодних, півмертвих козаків, що наче живі трупи заливають всі станції вашої України...

„Чи бачите он-хорі тифом їдять насильно горкий хліб і стають помирать на зимній, камяній долівці...

„Чи бачите ви цих людей... вони відступають...

„Чи чуєте їх лебединий спів: Ave Ucraina-morituri vos salutant..."

Писано, 1. листопада 1919. в с. Романів Хутор.

56

No 341.

Иван Горбацьо

Село Чернева

Іван Горбацько
Самбір

Село, про яке бажаю говорити, може послужити взірцем для усіх сіл нашої країни, бо в ньому бив і б'є правильно живчик народного життя, воно і в час народніх змагань до волі виповнило як слід, свій патріотичний обовязок. Сьогодні, в час руїни послідовно в силі є засклеплювати та лічити завдані лихоліттям рани.

Се є село Чернево, в мостиськім повіті, віддалене 4 кільометри від залізничного двірця. Безпосередно перед війною було воно у повному розцвіті, а прикрасою його й досі є 2 школи (нова ще недокінчена і стара 4 клясова, за часів Австрії - ім. Т. Шевченка), громадський поверховий дім, в котрім міститься театральна саля, Читальня "Просвіти", аматорський кружок і Педаґоґічне Товариство, та величава мурована церква богато мальована олійними фарбами. Тепер прикрасою села є ще й хрест - памятник поляглим у 1918 р. козакам сього села. Ту додам, що з Чернева вийшло багато інтеліґенції, купців та ремісників. Як уроженець сього села, не мав я, на жаль, нагоди в часі великого зриву поруч других заставити вхід у него чужинцям своєю груддю; доля кинула мене в иньші сторони, де й видержав я на своїй стійці до останньої хвилі. Та, коли після нещасного епільоґу повернув я в Чернево, схилив я чоло перед молодими його борцями, що гарно засвідчили свою любов до рідної землі. Але й потерпіло Чернево немало в часі визвольної війни.

Я бачив подіравлені як решето мури старої і нової школи, церкви й громадського дому, повне матеріяльне знищення мешканців, пригноблені й марні лиця селян, які з тугою днями і ночами вичікували повороту своїх синів, що пішли боронити рідний край. Вони ждуть їх ще й до сьогодні. Хати провізоричні, перебудовані зі стаєн. Густі сади, що з весною білим цвітом заливали село, тепер попалені витягають у гору чорні безлисті рамена.

Я бачив, призабуту на жаль, могилу молодого хлопця, який в обороні рідного села віддав своє дороге життя. Ся могила є й найкращим доказом та історичним свідком політичної зрілости мешканців мого родинного села. Я чув про хоробрість черневських хлопців, що були окрасою нашої Галицької Армії.

Та хоч те все радує душу то,коли глянеш на село і порівняєш його теперішній вид з давною красою - прямо серце завмирає,заломиш руки і крикнеш: "довершилася кривда стара".

Мої спостереження доповнив своїми оповіданнями оден старий ґазда,наочний свідок давнини і воєнних подій.

Передаю без змін його оповідання для доповнення картини визвольної війни та збереження деяких подробиць з минувшини мойого родинного села.

"Вже нераз говорив я, - розказував старець - що то не добре ворожить, коли бузьки довго облітають і прощають село,якби на все.

Так було в 1914 р.А в 1915 р.Австрійці і Німці спалили село,забили кілька людий,зрабували всю худобу.Так було і в 1918 р.

Ще добре не обсія я озимини,а ту вже засвистіли кулі - одна під стріху, друга перед носом,а на трету,то й чоловік не звертав уваги.Худоба перелякана ричить,а в селі счинився страшний крик,бо то,видите,для нас не новина.Хто живий,спрятає все,ховає безроги де може, - бо неприятель недалеко і забере "в полон" все і гуску і курку і що попаде в руки.Тимчасом наступ ворога не меньшав не маючи перешкоди,бо все впало несподівано. Заки чоловік обернувся,вже квичать мої безроги,кричать кури та гуси і розлягаєся голосний плач жінок.А коли люди зібралися на загуменок,щоби посполу пожалітися,то неприятель вже виїжджав з під млина,полишаючи там, сотки повідкручуваних гусячих і курячих головок.Щож було робити дальше?

Ще того самого дня молоді хлопці,студенти та другі сурдутовці зібралися на раду.А по правді і встидалися,що "цивільній банді" з 30 - 40 люда позволили ограбити село і то так сильно.

По кількох днях,коли ворог вичерпав свої припаси,пробував знова поживитися нашою кервавицею.Але наші відперли його крісовим огнем і він поніс кількох ранних на Сулковщину.Невдовзі наші мали вже два кулемети та навіть 15 наших хлопців відважились заняти стацію в Мостиськах,хоч не надовго,бо ворог був о много сильнійший.За так відважний крок неприятель шукав пімсти і вбив одного стрільця,Куція - як знаєте - сина нашого війта,котрий,здаєся,не відчув втрати,бо приняв охотно війтівство.Та ще страснійше було з весною 1919 р.,коли наші мусіли уступати.В селі не

3) 59

лишився ніхто крім хорих і старців, молодь пішла з військом, а старші повтікали по околичних селах і ~~містах~~ лісах, лишаючи весь свій маєток в опіку неприятеля.
По кількох днях голоду й холоду, по одному, по двох, коли вже сонце нам світити не захотіло, потайки вертали домів – плакали, ~~ххххххх~~ ломили руки і просили Бога, щоби здержав дальшу кару.
Кажу Вам – такого горя не зазнали наші діди і прадіди, яке ми тоді переходили.
Хочете ще – говорив ґазда – довідатися дещо з давних часів; що запамятав, то скажу. Я ще памятаю, як ту де є цвинтар коло плебанії була стара церква, що тоді мала 250 літ. Тут, де тепер громадський дім, була ще за моїх часів піскова гірка і ту сходилися парубки й дівчата в свята і неділі, щоби повозитися на крутилі, яке самі побудували. Ту, де ви мешкаєте, було пусте місце і хоч тепер ту побудовалося до 50 ґаздів – називаєся пусткою.
Одинокою розривкою селян були тільки весілля, що тягнулися цілими тижнями. Молоді парубки уладжували собі тоді забаву, якої днесь ніхто не знає – збирали ся з цілого села, ходили ґусаком і просили одного ~~хх~~ з господарів жмінку сіна для голодних волів. Та "жмінка" кінчилася розібранням і перенесенням цілої стирти до иншого господаря в кількох хвилях.
Ту знова, де перекопи "ґурби", де Пащаки, звані Славінцкими і де мешкає Кася, наша годна професорка, та по другій стороні потока – росли великі буряни; туда ходили вовки до села і забирали вівці і худобу господарам.
У вільних хвилях бавили ся дівчата в гагілки, широке колесо, чи воробчика.
Як було вийти за село, довкруги росли ліси – днесь з них ні сліду, саме чисте поле. Днесь вже ніхто не вміє сказати, чому тернове поле недалеко Ляцької Волі, коло гори Бучок звеся ляхове терня. Терня се засадили прадіди наші, на памятку давнини. Коли ще багато землі лежало облогом, бо не було еї кому справляти, здаєся, по чиїйсьто намові приїхав якийсь інжинір щоби виміряти поле і усталити границю. Село вислало депутацію до інжініра, щоби границю пересунув поза гору. Він не згодився – а тоді оден

4)



зі селян застрілив інжініра з фузії,коли той вийшов поза означене місце. Там його і поховали,а на могилі засадили терня.Границю потім означили так,як громада хотіла.Отсе й є ляхове терня. "

Такі відірвані вістки з минувшини подав мені старий ~~дід~~ газда,що затямив ще гаразд панщину і шляхетську самоволю,що прослужив 12 років при війську у Відні - і відси повернув піхотою.А нарочно навів повну з ним розмову та не обмежився до вісток з останньої війни,бо бажавби,щоби мої земляки дізналися про минуле свойого рідного села,а усі прочі,щоби доглянули велич труду Чернівської громади,що з нічого подвигнула велику низку інституцій - та брали собі із неї примір.А труд такий оплатиться і добре.

Іван Горбацьо
самбір

Горвалідво

Не підходяче

61

Павло Михалевич

Кріваві моменти

№ 35.

Павло Микитин

# Кріваві моменти.

Слабке...

## 1.

## Над Збручем.

Наближавсь ~~гарний~~ Погідний, літний вечір. Пекуче сонце посилало довгі, червоняві промінчя на широкий лан дозріваючого збіжжя. Важке колосся хилилось поважно до землі немов відчуваючи прихід нічного, спокійного, тихого відпочинку. Легонький теплий вітрець так лагідно подував на це колосся, немовби хотів заколихати його до романтичного сну...

Понад ланами знялись не дуже то високо в чистому воздусі, жайворонки та весело і байдужно гарцювали собі підспівуючи своїми цвірінькотливими голосами.... Веселі співаки-нема що й казати. Могучий їх спів та безжурне воздушне танцювання вливало в душу кождої

години якогось чаруючого, лоскотливого
настрою. 
Різнокольорні квітки випускали
із себе солодкий, приємний аромат та
посилали його далеко і широко, як дар
своїй Неньці – природі...
Любо і ніжно хилився білий, горячий
день наближаючогось темрявого, тайо-
мної, теплої, чарівної, літньої но-
чі....
Всюди панував загальний спокій, тіль-
ки бурхливі хвилі ріки зрідка вдби-
ваючись одна об другу робили повно
гамору та прошивали мрійливу ти-
шину.... Гарний цей водяний вуж, що
ділив дві зовсім подібні до себе країни,
сунувсь кудись, мабуть в безконечність,
поміж двома високими й скалистими
берегами.....
На одному з них сидять два стріль-
ці, а побіч них їхні наплечники. На рамені
спереді вигідно коротенький кріс а при боці
на землі лежать дві торбини з набоями.
Це невідступні товариші кождого вояка.
Навкруг було тихо, а стрільці також мовчали...
В руках одного була маленька грудочка ~~землі~~
чорної землі, а другого – блакітна квітка га-
лицького бодяка. Ці два найменші,
найзвичайніші кусники були

чимсь найдорожчим, чимсь неоціненим, якимсь безмірним маєтком і найбільшим скарбом у тих двох людий, що сиділи там на березі та свої очі звернули на заходаче сонце. А воно поволеньки, поважно зсувалось з небесної, голубої висоти щораз більше в долину і краєчком своїм торкало вже десь далекого берега золотавої поверхні колосся... Ще хвильку і ці жайворонки перестануть цуляти а десь з незамітного місця доходить до ух занечулених стрільців — піть-пиліть.-

І вони неповорушно сиділи та щось важкого думали.....

Безмежна туга налягла їхні душі та непозволяла ні слова промовити до себе. Гірко ридала душа а сум той виливав на молодому, свіжому але збідованому лиці. Палюче зітхання вирвало з груди а дві грубі й пекучі сльози покотились вузенькими рівчиком на долину та спочили в обіймах чорної грудочки землі і колючого бодяка......

Широкі, просторі галицькі лани постепенно знемагувались під напором нічної темряви, яка відбирала з души цеє

заляблених найсолодших мрій. Чим менше простору міг обійняти їх зір, чим більше дорогої, рідної землі зникало і ховалось, тим тяжшого болю зазнавало їх молодече серце, тим більші границі прибирала незбита розпука.

Могуче сонце ще раз блисло і сховалось десь за високу гору. Зник день, минулось ясне світло, перестав ввесь гамір денний, вся природа готовилась до відпочинку... Ці два стрільці клякають на змучені коліна та горячо, ревно із слізми в очах моляться: „Боже! допоможи ще раз вернутись і побачити отсі гарні й дорогі поля, свою родинну стріху та своїх рідних..... Амінь"..

Еще хвильку дивились вони в безмежну далечінь, відтак притиснули до уст свої маленькі, дорогі, зрошені слізми, потом і кровю памятки, встали та пішли побожним, жалібним кроком на схід.... Час від часу споглядали в цю сторону і думками летіли до дому та посилали на прощання чисті сердечні сльози....

Вони йшли схиливши вниз голову і слухали якогось таємного, тужливого

співу пригоду:

Ой та зажурились Стрільці Січовії,
Як Збруч річку проходили.....

. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . .

## II.

## Під Коростенем.

Що дня сходило любо сонце, що дня тішилась природа жаром його, що дня маширували ці два стрільці дальше і дальше на схід, а в очах їх блестіли слова золотої волі собі і тим, що остали за Збручем. Перемучені, згорблені, підбитими ногами міряли вони широкі степи України ~~за~~ в погоні за ворогом, не зважали на свої муки, на тугу, на терпіння, яких прийшлось їм пережити в час страшної війни. Всі болі, всі страждання душі і тіла лічила бальзамом отця чорна грудочка галицької землі та блакитний цвіток польового бодячка.....

На синьому, круглому небі в одному куточку підноситься ясне але горяче світло.

Маленькі палаючі очка-звізди-одна по другій десь зникають мов камфора серед так великого моря. Легка темрява щораз то біліє і біліє та неначе чим провинившись ховається із встиду... Сходить сонце.... Довгі проміння його озолочують широкі лани жовтого вже і дозріваючого збіжжя, на якого важких колосках і високих бадилках блестять мов перли - дрібні каплі ранньої роси.

Всюди тихонько, скрізь гробовий спокій ніде ані вітрець не легоне. Всьо спить еще любим, гарним, твердим, раннім сном. Навіть ці пташки, що все так весело цвірінькотять своїми мельодійними, чаруючими голосами тепер десь поховались, втихли, немов також заснули....

Лиш вони не сплять...

Недалеко за зеленими садами, серед яких розложились низькі, похилі, з соломяними дахами ліпянки українського села, на чистому полі, видно рух якихсь людий. То підносяться то знова лягають до земли якісь людські постаті. Це довга лінія стрільців, що дивляться безнастанно наперед себе, де власне сходить сонце, а де крутяться такі самі фігури по так само чистому полі.

страшні ці фігури; а ще страшніші от-ці виставаючі з малих ~~ямок~~ якісь залізні ножі чи штики та такі самі залізні (~~...~~) тонкі рури, серед яких тут і там блищиться грубший і більший кусок заліза. Деінде по заді цих, знайдеш великі човни, з широким отвором рури, оперті на двох високих і сильних колесах; ~~...~~ вони поважно своїм одним але широким оком глядять все наперед себе. Це були кріси, скорострілі та гармати, що кожної хвилини готові заграти цим людям до кривавого, невольного танцю.

Люди і ці залізні рури вказували, що це фронт, позиція, що за хвилю може не одно молоде, буйне життя попрощатись із цим світом...

В тій лінії є також і ці два стрільці. Кожний з них дивиться сумно але енергічно наперед. Час від часу перекинуться словами і знова мовчуть...

„Коли той наступ вже зачнеться — каже один з них — вже досить пізно а приказ ще не приходить..."

Хвиля страшної тишини... тільки сонце поволеньки підноситься в гору....

Аж тут нараз дається чути страшний, пе-
реразливий гук гармати - і то один, другий,
третий.... Поодинокі стріли зливаються
відтак в одно голосне, розпучливе виття
немов лютих, диких звірів.... Ще трошки -
і зачалось тріскотіння крісів та скорострі-
лів... Правдиве тузимне пекло. - Клекіт
і гуркіт заглушують чоловіка, а чорний
дим і сивовини хмари виростають що-
раз вище і вище помішаючи за собою
часні, червоні полумя. Здавалось - земля
горить. - Кілька хвилин пекла...
Гармати перестають гудіти, та за
те клекіт і тріскіт та свист куль
не втихає -

- Вперед! - Вперед! - розпучливо розхо-
дилось по полі і в тій хвилі, мов пташки
із своїх гнізд - кривок, вискакують люди.
Наші наступають. - Зачався пекольний
танець... По всьому полі чути тоненький
але прикрий свист малих кульок. Ще хви-
ля... і більшої мелодії цій страшній
музиці додає крик, зойк і стогін людий.
Ту і там видиш, як стрілець біжить, опіс-
паде, мов скошена билина до землі... і більше
не встає. - Труп. - Та другі летять
один наперед другого, мов розюшені леви,

не зважаючи на жодні перешкоди. — Кріваваий бій скінчивсь… Стало тихо, мов мертво. А це чомусь найбільше болить. І якби не це, що час від часу загуде гармата або відізветься, мов будько, скорострілі ри[?] тріпе (?), що дійсно треба було остов[?]

Наступ вдався; ворога викинено із його позицій. Наші зайняли наказані становища.

По широкому полі видніють людські фігури. — Це перемучені, змучені стрільці відпочивають під голим небом сповнивши свою задачу. Одні кинули твердим сном збувшись всього тузенного; другі щойно засипляють — а третім хіба вже най[?]зайк, плач та стогін… А вони мусять це видіти, мусять цього слухати… Страшний вид!…

А там під деревом зеленого гайка на українському кургорі стоять ці два стрільці та сумно із слізьми в очах оглядають свої святощі, свої дорогоцінности, свої пам'ятки — грудку чорної, галицької землі та цвітку колючого бодячка. Їхні буйні молодецькі голови заповнились тепер якимись надзвичайними мріями — гадками, що

мов якісь таємні „радіо" літали до дому і назад....

„Чим дальше на схід — тим близше на захід" — гомоніла навкруг них природа......

. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . .

III.

## У Денікіна.

Пізна осінь на Україні...

Над просторими і широкими степами полудньово-східньої частини подільскої губернії повисли густі, оловяні хмари. Сонце, яке недавно так любо, мило, так приємно всміхалось до своєї посестри — землі, тепер сховалось десь далеко, далеко в горі полишаючи за собою лиш слід свойого буденне світло.

Густі, дощеві хмари підносились поволеньки все висше і висше, щоб незадовго, за кілька хвилин впасти в виді дощу на землю. Всюди якось сумно скрізь якесь загальне пригноблення, все вигладає якесь оспале, немов знеохочене до всякого життя.

Ту і там побачиш людину, що скули

згорблена, закутана у весь подерте лахміття перейде сторожким кроком крізь вулицю і сховається у хату. Навіть худоба, що в погожі, гарячі ~~дн~~ літній день крутиться весело по обгородженім дворі, засунулась тепер десь в куток (~~своєї~~) якоїсь стайні чи хліва та ліниво з заплющеними очима лежить і пережовує. І собаки не побачиш ніде на дворі. Та, навіть горобці, які звичайно не бояться найбільшого усердя природи та спокою, байдужно літають собі понад стріхами хат чи навколо стіжків збіжжя, поховались тепер десь у своїх гніздах.

Все криється, все ховається, щоб не бути свідком цього тяжкого та сумного настрою природи. Не видно найменшого руху життя — здавалось, що й жити нікому не хочеться... Бо і буйні, зелені недавно, цвітучі дерева похилили тепер низько свої вкриті пожовклим листям галузки а з них повільно капають одна по другій, великі каплі осіннього дощу. Вони, здавалось, наче гомуть плакали.....!

Маленька, похила, стара, сільська хатинка. Соломяний дах, вкритий по-

73 к.

жовкла, перестаріла солома спочивала на спорохнявілих стовпах, що вонедої ева-ли готові впасти на землю. На за-болочених, пошарпаних стінах біліють малі плями жовтавого вапна.

На подвір'ю видно малий, кудись похилий хлівець і така сама дошками обита стодільчина. -

В хаті стоїть малий перебакирений стіл, дві вишурувані, пошарпані лавки і пріча, на якій лежить кілька подертих старих шмат - убрання та одна за-смальцювана подушка. В куті видно пошарпану піч, в якій раз на день або й ні палиться. Крізь два маленькі, ви-довбані в стіні отвори - вікна ледви що проходить сумні промінчики світла.

Не велика хатина, а в ній так бага-то суму, стільки глухої тишини, стільки пригноблення. - Холод і зимно... Здавалось, що тут немає ніякого знаку життя, ніяка людина не мешкає, ні що не може мешкати...

Тимчасом на краю печі сидить стара бабуся та (~~[illegible]~~) сумно споглядає заплака-ними очима на мокру, заболочену землю-підлогу, де на зогнилій, вогкій, товстій

верстві соломи лежить двох стрільців. Під головами торбина-хлібник, а зверху, як накривало — подерта стара шинеля. Скулившись в десятеро лежуть вони непритомні, в горячці. В хаті тихо, тільки чути слабий віддих цих людей. Час від часу вилетить з їх уст кілька слів зовсім без змісту, при чому скривиться від тяжкого болю їх пожовкле, збідоване, змарніле лице. І знов тихо, знов спокій, знов тяжкий віддих, а часом і стогін хорих та глибоке зітхання старої, заплаканої бабусі...

Стрільці лежуть в безпамяті; їх положила люта пошесть плямистого тифа. Найменшої опіки, найпримітнішої розради, навіть води нема кому подати от цим нещасним. Їх покинули всі і все, хиба часом заїде який здоровіший ще товариш, подивиться, пожаліє їх, помахає сумно головою, тихо заплаче і піде геть, щоб не чути, не видіти страшної муки і терпіння хорих. Він був а вони його не виділи, а може і виділи та не розуміли цього, не відчували його присутности... вони були хорі...

Глуха, темна ніч закрила землю. На дворі падав зимний, осінний дощ. Всюди було тихо — всі спали.

В малій хатині блимає маленьке світло каганця, при якому відіграєтся трагічна сцена...

„Бий, ріже, катуй ворога, бо він вигнав нас з дому, він забрав нашу країну" — засичало якимсь захриплим, повним найлютішої злоби і жаждою пімсти голосом кілька не зовсім виразних слів з груди одного хорого. Тихо.... „Дайте мені мою шапку, поставте оттуть коло мене мою грудку галицької землі, віддайте мені, не беріть єю від мене" — говорив з жалем і плачем той самий голос — і знов утих...

„Ох, Галичино! О Україно! Мамо, мамо!.." були останні його слова. Випростувалось тіло, замкнулись очі і він заснув раз на все. А на дворі падав дощ...

За два дні тягнув ся поволеньки сільский віз, якого колеса ледви котились по глубокому болоті. На возі була

із звичайних тесаних дощок домови-
на. З середині її лежало жовте, висхле,
зчивіле, молоде, стрілецьке тіло, на йому
грудочка чорної, засхлої, галицької зем-
лі і на верху домовини трястися
зелений, смерековий колючий вінок.
За возом йшло кількох стрільців, пів
та двох.

Скрізь було сумно а природа щиро
заплакала грубими каплями сліз-дощу,
бо більше і не було кому плакати. Він
вмер, його поховали коло нього пос-
тавили найдорожший його скарб, для
якого ось нині злохтив він в жертву
все що мав, бо молоде, в розцвіті
весни життя...

.........

Товариши його тимчасом приходив
з кождим днем до себе, з кождим днем верта-
лось йому здоровля, він підносився
на-ноги. І чим більше чувсь він здо-
ровим, тим скорше опускала його го-
рячка та опаніла безтямне, тим щи-
рійше, сердечнійше тулить він і голу-
бить свою памятку, свою ізсохлу цвітку

77 [16]

галицького бодяка, аку має він занести так, звідки єго взяв…

. . . . . . . . . . . . . . . . . .

## IV.

# „Серед„ Червоних.

### 1.

### свої на своїх.

Кінчилась люта зима, кінчились зимові, пекучі морози, перестававь падати білий сніг а зачиналась люба, приємна, тепла весна. Все, що було білим - тепер нараз почорніло, все, що недавно спало тихим, зимовим сном - будиться тепер і оживає.

Недавна зимова одноманітність зникає а появляється рух і гамір в природі. Ті, що недавно ще сиділи в тепленьких хатах - висуваються тепер на двір, мов миші з нор, мов звірі із своїх зимових кришвок.

Сонце, яке недавно ще ховалось кудись поза сивими, сніжними хмарами та ледви що світило, тепер висувається

на ясне, погідне, синє небо і огріває землю.
Часом справді повіє ще зимний вітер, впаде
зимний дощ, навіть з снігом, потисне де-
коли і мороз, та це все лиш хвилево,
це останні прояви минаючої зими.
І нераз одного і того самого дня від-
бувається в природі зима і весна.—
З рана мороз, земля зашкарапуниться
і оловяні хмари звисають над землею.
Опісля небо випогоджується, показесь
тепле сонце, мороз зникає а під нога-
ми стає болото; за хвилю вирине
знова десь з-за гори чорна хмара,
за нею друга, третя, четверта
і більше, відтак зілляться в одну
велику, яка закриє сонце, забере
теплоту і зачинає падати дощ
і то часом зимний а часом такий
тепленький, весняний. Вечером ви-
погодиться знов стає тепло а ясний
місяць пливе собі мов який цар-король
серед маленьких звізд по синьому,
великому морю.

Ось одної такої мілмокої зимово-весняної днини на мості в місточку Б. сидить скулившись наш стрілець. Лице його блі-де, худе, зморщене, звідоване аж по-чорніло і мохом поросло; на ньому видно якусь журу, якісь пригноблення, якись чоби природжене, сумний нас-трій. Він чогось журиться....

Одягнений в старе, подерте лахміття з якого звисають обірвані клапті згнилої витасканої зашмальцьованої матерії; на голові шапка, наче волови з "писка" витягнена, австрійська шапчина, що залізла аж по вуха. З подертих чобіт його ледви що слід; а ноги обвинені шматами-вонючами та повʼязані шнурками і телефонними дротами.

Схиливши сумно в низ голову сидить той стрілець та дивиться наперед себе мов в безконечність. Він глядить, він чуває, він сторожить, щоб цею дорогою не ввійшов до місточка - ворог - "українські повстанці." - "Ох, ворог! ворог! - подумав

собі і глубоко дихнувши вийняв із білої плашинки свою ізсохлу цвітку, поцілував єго а дрібні сльози покотились по лиці...

„О, Боже! Боже! Чомуж той „ворог" не приходить так довго, деж „він" бариться, чому не прийде нас....." говорив він сам до себе і тут урвав, начеб боявся, щоб хто з „товаришів" не підслухав.

На дворі була мрака, зимно, похмуро. Стрілець сидів на мості, тішився своєю памятково – а „ворог" не приходив...

. . . . . . . . . . . . . . . . .

2.

На фронт.

Минали останні дні місяця марта 1920 р. Зима показувала найбільшу свою острість найбільше дошкулювала людям і всій природі. Дощ, зима, мороз, вітер болото, сльота, сніг і все можливе відіграється в природі в одному дні. Сірої непогоди хіба не може бути. Бо серед найлютіших морозів все таки не так

страшно, не так погано все весе-
ліше та можна бодай показатись
на світ Божий. А тут всяка живо-
тина мусить ховатись, приневолена
сидіти в своїй норі де такоже
нудно, сумно, пригноблююче, де не
може найти собі спокійного місця.
Бувають хвилі, що в час такої по-
годи і жити на світі відхочеться.
Здавалось, що в такий день ніхто і
носа не викаже з хати. Тимчасом най-
шлись люди, що не зважають на це все.
Тим людям не страшні кулі, гранати, бом-
би, не страшний їм острий штик не
лякаються вони навіть смерти від
іродового тифу. Вони вже всьо видили
всьо перебули, тож не дуже то разить
їх отся непогода.

Довгими рядами висунулись на ши-
року вулицю села П. навантажені во-
зи з одної галицької бригади [redacted]. Коло
кождого воза побачиш одного або біль-
ше стрільців, що якось нервово, якось
нетерпеливо очікували приказу — „руш-

На переді цеї кольони стоїть в збірці 4-тий полк піхоти („Ч. У. Г. А."); сотні за сотнями, курені за куренями, дальше обоз а на заді також сотня для охорони. Настрій у стрілецтва веселий, бадьорий, піднеслий, мимо того що на дворі тяжка паршива непогода. Кождий тішиться, жартує, кождий розбавлений, а в одному гуртку почалась навіть весела стрілецька пісня. Вони вдоволені, що йдуть на фронт, що йдуть визволяти свою рідну Галичину. Не застановляються навіть як і з ким вони йдуть. Вони знають, що мають сповнити святий обовязок – виборити волю Народові. І як довга була кольона, так скрізь був галас, веселість, крики, сміхи та співи...

Нараз далось чути „рівне-позір" і все вщихло, хоть маком сій.

Це завився штаб. Командант

20

переглядув військо і за хвилю вольна рушила повільним темпом ... 83

Полк машерує а широкі платки снігу помішаного з дощем падають злегка на землю, та роблять чим раз більше, глубше і рідше болото.

І хоть яка вайско була настроєна природа стрільці весело і з гумором, приспівуючи до такту ідуть все дальше.

А між великім другі машерує та-кож наш стрілець. Він радий, вдоволений, що от тепер буде нагода побачити своїх рідних, свою околицю своюю батька, неньку, сестру, брата які вже давно, бо 3/4 року виглядають із сльзми в очах та журяться і тужуть за ним; той стрілець іде тепер, щоб заспокоїти свою совість, щоб подивиться на бадиль-ку того бодяка, якого з цвіту колю-чу цвітку тримить він коло серця в біленькому, чистому платочку.

Минуло кілька днів маршу та їзди потягом і наш стрілець опинивсь

на фронті, ве дуже то далеко від грани-
ці свойого краю, куди що дня, що хви-
лини звертав він свої очі, куди
більш ніж коли інше літав мріями
і гадками, куди тягнуло його, мов якимсь
зачарованим магнесом. Ще день, ще
два і він буде в дома, він буде ті-
шитись, він буде щасливий та
спокійно з вдоволенням та розчару-
ванням думає опочине по стількох
перебутих трудах і тортурах...

. . . . . . . . . . . . .

## 3.

## Розвіяні мрії.

Село В. розложилось широко на
безкрайній рівнині волинської губернії.
Коли глянеш на нього з боку чи з гори,
николи і на гадку тобі не прийде, що
це село; гайок і більш нічого. Ши-
рокі дерева вкриті густого зеленю
і білим цвітом. Поміж садами сто-
ять собі, мов які зачаровані, низкі,

чисті будинки хазяїв. По подвір'ю кру-
тяться весело мужики упорядкову-
ючи порозкидані свої господарські при-
чандали, що недавно еще стояли
під ті грубого верствового білого
снігу або десь в якихсь закамарках.
Селяни витягають це все на двір,
щоб провітрити, направити, бо
за день чи що, треба буде зачи-
нати оранку та сівбу в полі, яке
з кожним днем підсихало.
Сонце своїми горячими проміннями випа-
лило із землі останки зими а теплий
вітер прочищував все воздух. Теп-
ло, гарно, приємно аж любо. При-
рода рухається до повного життя.
Одним словом весна в повному розцві-
ті...
На краях села стоять польові сто-
рожі "Ч. У. Г. А."
Покопані, не дуже то довгі рови по-
під селом були знаком, що тут
позиція. В ровах тих найдеш
капелечники, хлібчики та ще дещо

з маєтку стрільці; декуди лежить і самий стрілець та спить, щоб відпочати по службі.

Боїв і стрілянини тут на разі майже не проводилось, тому спокій і тишина зрадкували мирне, спокійне життя тутешних мешканців.

На одній з польових сторожей є наш стрілець. Він оглядаючи свого малесенького будиночка, тішився радо недалеким вже поворотом домів. Все веселий, бадьорий дивився він в сторону ворога. Тамтуди на захід очі його не переставали глядіти, а думки і мрії кождої секунди літали собі і вертали назад звідтам де був ворог. Тільки його лице захма-

(~~І якби не згадка про свого товарища~~) рилось часом, закрилось якоюсь дивною тугою і жалем — та це зникає.

І якби не згадка про свого товарища, що з ним разом ділив довший час долю і недолю, переживав добрі

87 26

і мин, чорні годинни, разом з ним переходив Збруч, брали разом свої па̄мятки і вкінци будучи в безземі попрощались раз на все — на вікни, що певноб всяка журба, можлива невеселість і сумний настрій не мали тепер місця у його....

Тут на позиції минали йому любо і привітно та з повною надією і вірою в кращу недалеку будучність, дні за днями чарівної української весни. Він жив і чувся щасливим або бодай недалеко цього щастя. Він чекав хвилі, коли то фронт посунеться вперед коли вийде до Галичини, до дому, до своїх рідних.

. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . .

Сонце червоно але лячно клонилось поволи до землі. Недалеко показалась чорна хмара, що з часом закрита майже всю північну частину сивавого, якогось мутного неба. Холодний вітер подував з легка із північна полудне. На дворі виглядало якось сумно, пригноблююче. До того

всього перелітав час від часу кілька
позад звились чорних воронів
та якось пререзливо кракав понад
головами людей. Виглядало, наче
заноситься на якусь страшну бурю,
на щось недоброго..
Настала темна ніч. Небо вкрите
густою хмарою, де коли чути було
гуркіт громів, а ясні блискавки
прошивали ту страшну темряву.
Недалеко північної пори пустився
падати дрібний, частий дощ,
прояснився воздух... і ці темні хмари
потягнулись кудись далеко на південь.
Небо вияснилось, показались ясні звізди
а в одному куточку заходив місяць.
Понад селом ходили собі по-
одинокі вартові, наче б пильнували
спокійного сну селян. Між варто-
вими був також і наш стрілець.
Вже дві години нічного спокою
і тишини зійшли йому дуже
скоро при співучасти рожевих
мрій та гадок. Відбувши світ

час на станції. пішов він відпочати.
Помацавшись за свою шматинку,
в якій була завинена його памятка,
положився він вигідно у своїй не-
глибокій ямі — стрілецькім рові:
Під голову поклав собі наплечни-
ка а при боці — невідступного това-
риша — кріса і торбинку з набоями
та смачно заснув......

Вже недалеко був день, незадовго
мало сходити сонце, за кілька хвиль
мала ціла природа рухнутись до
веселого життя, вже троха і ма-
ла зникати вже темрява весняної
ночі і вже далеко на східній час-
тині синього небозводу показу-
валась слаба ясність. Селяни
тихо спали а попід селом ходи-
ли вартові та подвоїли свою у-
вагу, бо звичайно раном при
сході сонця пробував ворог напа-
дати наш фронт.

Всюди було тихо — лиш коли один
вартовий зауважив чи зачув

якийсь рух перед собою і вистріл. Це був знак, що щось є, що ворог наближається, це був знак тривоги... Стрільці, що спали у своїх ровах, схопились скоренько на ноги і готові були до бою. А ворог дійсно підходив; з початку показавсь малий гурток кількасот кроків по заді довга і густа розстрільна а дальше маширували малі колони, які вправді представлялись великою масою в очах наших стрільців. У декотрих на лиці блиснув якийсь переляк, страх, однак кождий знав, що без приказу вийти не може.

Зачалась густа стрілянина а крісів та скорострілів. Наші звивались як лиш могли, щоб ворога стримати; а той наступав не звaжаючи на свої численні втрати.

Аж пустъ один наш скоростріл чомусь попсувсь і перестав стріляти. Многою переважаючий ворог в ньмов використовуючи

ще звдерся цею дорогою до нашої
розстрільни і.. зачався відворот.
Наші уступили з села... Та не довг-
ко. Приготований, затривожений
запас пішов в протинаступ.
Був завзятий бій. Знов плач і
стогін, знов кінчилось не одно
молоде життя в розцвіті своїм
і природної весни.

Ворог втік, а наші обсадили
назад свої позиції. Та між ними
не стало от того стрільця, що
мав занести свою памятку там
звідки її взяв. В кілька годин
пізніше знайшли (~~його~~) санітарі
його тіло, що купалось у власній
крові на чистому полі. Маленька куль-
ка пробила його молоду голову і
він перестав жити....

Другого дня несли вже на цвинтар
білу домовину, поклали в сиру глиб-
ку, (єму) а в середині на груди поставили
цвітку бодака і ще все присипали.

В обіймах чорної української землі спочив і другий затужсивши мабуть за першим.... *

І не довелось ні одному з них побачити рідної Галичини, дорогих батьків, свій улюблений і вимріяний рай. Не стало часу занести своїх гостинців та віддати, кому вони належали, від кого вони забрали. Не вдалось їм, — та за те віддали вони більшу пожертву — вони в пам'ять жертвували ~~всьо ю~~ Вітчині всьо що лиш могли і що мали, бо молоденьке, буйне, найдорожше життя.....

Природа тішилась чарами дозріваючої весни; дерева поростали чим раз густішою зеленю а земля покривалось чим раз більше ріжнокольорних цвітів; сонце чим раз сильніше пригрівало, а теплий вітер легенько подував понад тим весел.

320
93

В горі літали собі веселі пташенята та виспівували пречудні гимни своїй Неньці-природі, а на землі зароїлись лани від робітників, що приготовляли весняний засів.
Всі тішились, раділи, всюди весело і гамірно...
Тільки там в кутику на цвинтарі похилився березовий хрест, начеб за чим плакав чи тужив. На ньому, там, де розходяться на боки – руки – висіла маленька деревляна табличка, на якій розпеченим в огні залізом написано:
„Тут спочиває герой Л. Н., що за Волю України положив своє молоде життя на полі бою.
Земля Йому пером!"
. . . . . . . . . . . . . . . . . . . .

~~[illegible]~~

За сумње

Корнило Заклинський

Ч. 36а

1/ Василь Данилович

як У. С. Стрілець

# Василь Данилович як У.-С.-Стрілець.

Був серпень 1914. р. ~~Місто~~ Город Стрий став збори=
щем української національної армії. Що дня прибували
свіжі добровольці. А гармати грали щораз близше
і в воздусі клекотіли мотори літаків.

Як вже навала загрозила Львову, приїхали до Стрия
львівські Стрільці. На майдані закипіло ще буйнійше
житє. Поміж львівськими був і Василь Данилович.
Я знав його з давніших часів як людину, що власною
працею здобула собі широке знане та як невтомно=
го робітника в ріжних молодечих кружках само=
образованя.

Дивне було його нове становище. Він чув ся
не в своюму живлі, не міг привикнути до
окружена. Він, пропаґатор удосконалюваня влас=
ної індівідуальности, чув, що тепер і найкраща оди=
ниця придавлена масою та лишена всякої ініція=
тиви. А особливо се було тоді і там. На укра=
їнськім війську тяжіло пятно поспіху та неви=
роблености. На верх вийшли по традиції люди,
що до того часу занимали ся спортом, взагалі
фізичними вправами та ~~[illegible]~~ — як звичайно при
масовім рухови — люди більше ~~[illegible]~~ крик=
ливі та проворні у власних справах. Одиниці
інтелігентнійші, з ширшим світоглядом,
як ось Василь Данилович, були понайбільше
зіпхнені на рядовиків та ~~[illegible]~~ як такі, позбав=
лені права голосу й діяльности в новій органі=
зації. Наслідком сего ~~ще~~ ~~довго~~ всего стрілецтво ще довго
не могло отрясти ся з під впливу тих, яким
Січове Військо виглядало тільки ц. к. ляндштур=
мом і нічим більше.

(А Боєва Управа не бачила того, бо й сама була недужа на таку-ж аномалію.)

---

Стрільці опинили ся на Угорщині. Болотнис=
ті, бідні „руснацькі" села зароїли ся українською моло=
дїжею. Військові вправи відбували ся в лісах, горон=
дянськім та страбичівськім. Василь Данилович

був переніс ся до сотні Дідушка і з нею вийшов в по=
ле. Небавом пішли в поле й другі сотні й я тіль=
ки те про него ще чув, що він занедужав в ~~пол~~
Карпатах та що вернув ся до Коша. З кінцем жов=
тня, по повороті з другого походу, я застав його
в Коші у селі Боронді та дізнав ся, що він зорга=
нізував там стрілецьку читальню. А були се часи,
коли українська суспільність ні трохи не інте=
ресувала ся своїм Січовим Військом і воно навіть
не мало (ні було) часописий. ~~Дуже~~ Тож дуже відрадно
було прийти після довгої духової пустки та
~~ах~~ кочованя на вовчий лад по горах — до освітле=
ної хати, побачити часописі, дізнатись, що
діє ся в сьвіті та на нашій Україні, що тимчасом
перенесла ся до Відня; а ще відраднійше було поба=
чити серед Стрілецтва духові інтереси, почути ви=
клади на актуальні теми та оживлені ~~дискусії~~ дис=
пути. І бібліотеку, хоч невеличку, придбала собі
стрілецька читальня імени Драгоманова. А Василь
Данилович був душею читальні. Він знову віднайшов
себе, віджискав давну рухливість, бо найшов ся серед
своєї улюбленої роботи. Побіч того він збирав ся
ладити літопись Січового Війська. Він перший при=
йшов на ту думку. А тоді не легка була се робота,
бо помочи не було ні звідки. Він ходив по селі,
вишукував Стрільців, що вертали ся з поля та ро=
бив записки про кожду сотню з окрема.

З початком падолиста 1914. він задумав по=
їхати до Відня, щоб мати нагоду поширити свою
роботу. Я відпровадив його до Мукачева. Ми їхали
на ~~[illegible]~~ паровозі, сиділи на камінним вуглю,
а він розказував про свої научні праці, про най=
більшу з них, полишену у Львові, в якій розбирав
квестію свобідної волі й становища детермі=
нізму. Вечером, прощаючи ся з ним, я не споді=
вав ся, що більше його не побачу. Він же був
такий повен житя, енергії, задумів на будуче!
Вже за кілька днів він дав про себе знати.
З 9. падолиста, останній його лист, звучав:

„Видаю „Житє", маю гроші на наклад і на ремуне=рації статий, так, що фінансова трудність цілкови=то відпадає. Випуск буде присьвячений Українським Січовим Стрільцям. Прошу дуже чим скорше прислати матеріали до видавництва. Прошу також конечно прислати мені адреси тих, які могли би придати ся до співробітництва".

Се була не-абияка думка вже тоді оснувати орган молодіжи й Стрілецтва. Можна-б було не одну справу спрямувати на кращий шлях. Та не довело ся.

Майже безпосередно потім прийшла віст=ка, що його вже не має в живих. Помер неспо=дівано на удар серця. Карпатські походи із крі=сом на плечах підірвали слабе здоровлє та при=готовили нежданий кінець його житю.

А вкраїнська суспільність понесла болючу втрату. По кровавім танцю та вичерпаню прий=де пора на мирну працю, на відбудовуванє руїн, коли видержати конкуренцію (А робітників буде значно менше.) буде не менше важ=но як у війні. Тоді він вже не буде більше ~~про~~=~~мовляти органом~~ гуртувати молоді коло себе, не буде чудувати незрівнаною ясністю думання, щи=рістю та ідейністю. Не видавати ме видавництв для молоді, в яких так любив і так вмів писати. І не стане для української науки тим, чим міг стати ся.

Корнило Заклинський

Р. Јакшићевићи
Даниел Даниловић
(8 год. непрекидно)

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

Р. Даниловац
ак. Ј.С.С.

[illegible]
[illegible]
([illegible])

98

Єф. Мандюкова.

Спомини з Російської Інвазії.

7038.

Перемишль

Хвальне Видавництво „Ч. Калини“.

Пересилаю кілька сторінок зі споминів воєнних. Оскільки вони придадуться Вам до календаря, так можете з'ужиткувати їх.

Тимчасом не пишу більше, хоча цих споминів маю ~~більше~~ досить.

Остаю з поважанням

Ев. Мандзюкова

Перемишль 8/IV 925.

Ір. Мандюкова.

## Спомини з російської інвазії.

Притиснені війною, опинилися ми в Карпатах в селі Ільнику. Богато ріжних військ переходило попри нашу хату, та в кінці в лютім 1915 року, поселився в селі, кубанський полк. Сей полк складався головно зі салдатів Українців, офіцири були всякі, були Москалі, були й Українці. До нас на квартиру попав старий вислужений полковник Шкляєв, ~~та~~ зі своїм сином „паручіком". Шкляєв завідував майстернею „рушейною" яка зі всіми своїми знарядами впакувалася до нас. Тут приносили салдати попсуті „винтовки" до направи, тож цілий день було як в гамарні. Мій брат завсіди втручався до їхньої роботи, а ко-

ли вони ішли на вправи, помішаючи цілу масу пачок з патронами, він ішов собі з цими патронами десь до садку, відкручував верхочки, висипував порох, опісля знова закручував верхки на своє місце. Скриночки з патронами він знова складав в порядку в майстерні. Ніхто не звертав уваги на махінації „мальчика".

Лише досить часто чули ми, ~~що~~ як салдати нарікали, що тепер набої зовсім до нічого, не вистрілюють, лише „пса" і паде на землю, а ніхто не додумувався причини.

Так усім ми, з нашими сусідами в цілковитій згоді. Вони старалися нам в усім догодити, довозили з місточка всі запаси, а часто-густо й самі давали дещо зі своїх запасів.

Все таки наше положення було дуже невигідне. Всі комнати щільно заняті військом, а ми мусіли дуситися в одній малій, нужденній комнатці. Перед вікнами, по деревах поначіпльовані телеграфічні дроти, а декуди так низонько, що лежали майже на землі. Вистачало тільки шарпнути добре і вже по звязи.
Одного вечора, сидимо собі при печі, в якій весело тріскотить соснове гилля, аж тут хтось „стук, стук" до двери – Тисячі думок перелетіло мені по голові хто це може бути, но але на наше прохання, двері отворилися й увійшов якийсь молодий кільканацятьлітній хлопець.
Бідний, обшарпаний одяг і змучений

вигляд облича, казав нам догадуватися
що десь з далека він приходить.

– ~~Ну~~ – Добрий вечір, крикнув він
веселим голосом, невже не пізнаєте
мене?

– Ні не пізнаємо!

– Я Євген Бацків, ученик перемиської
гімназії, а тепер Січовий Стрілець.

– Ах так, це ви – скрикнули майже
всі одночасно – ну а звідки ви взялися?

– З Мадярщини, ми стоїмо біля ужоць-
кого провалу, а я передрався через лінію,
щоби тут дещо довідатися, а при на-
годі поробити ворогам деякі пакості.

– Але це небезпечно, замітила я.

– Дійсно, не дуже безпечне діло, але що ж
раз чоловік родиться, раз вмерти треба,
а коли прийшов час в якому це

життя посвятити можна для добра рідної землі, чомуж не використати цього. Взагалі в нашому Стрілецтві дух ~~д~~ дуже бадьорий, та всі сподіються діждатися вже вндовзі України. Тому кождий готов віддати своє нуждєнне життя, щоби з цього виросла користь для народа.

Молодий стрілець встав з крісла та одушевлений почав говорити о найблищій майбутности.

Ми всі були дуже одушевлені, а братчикові очи аж заіскрилися, та сейчас хотів брати стрільбу йти на війну дарма що був це тоді ледви 13 літний хлопчик.

Так прогуторивши весь вечір, почали ми оглядатися, де примістити нам

нашою гостя. По короткій нараді, рішили ми запровадити його між офіцирів бо ніде не було місця.

Стрілєчик пішов в саме гніздо шершенів, зовсім - без страху.

На другий день рано, прийшов він знова до нас дуже утішений:

—, А то їй Богу, дурні москалі, все оповіли мені до чиста, про число своїх військ, де стоїть який полк, де штаб, і коли думають робити наступ.

Ось це візьму, тай перетну їм телефон, правда ось на деревах висить недалеко, гм! треба йти.

- Ну знаєте, не будьте такі дуже мудрі і не перетніть коло нашої хати, бо тоді що? Візьмуть спалять все і кому з того який пожиток?

– Алеж розуміється, тут не буду перетинати. Але мені треба відсеї[illegible]. Цілую ручки! Гаразд!

Стрільчик попрощався й пішов до ясінки на дальшу розвідку.

Десь коло полудня прийшов до нас оден офіцир зі штабу і кляв:

„Ех якийсь … син перетяв нам телефон коло середньої церкви, а тепер „цьорт пабері, нікакої связи з фронтом нет".

Ми ~~ся~~ сміялися в духу, бо знали чия це справка …

Мандюкова

Новелка

107

П. В--к.

„Самотовъ"

№ 39.

Комда Укр. Бригади.



# Денний Приказ ч. 110.

## Нім. Яблонне дня 20/5. 1921.

1.
Служба (адї.) — Дижурний залоги на день 21. і 22. с. м.: 1. старш. гарм. полка.
-"- табора -"- : -"- Заг. Коша.

2.
Чайка от. віст. перенесення - ч. 1053. (ад.) — Пл. вістн. Чайку Евстахія зі стану Держ. Жанд. переноситься з нинішним днем в стан Бул. Бригади.
Встанову зміну перевести в гол. листку.

3.
Засідання переводчої Комісії - (адют.) — В суботу дня 21.5.921. засідання переводчої Комісії з виїмком Групи XII. (: чет. Шах:)
Членам звертається увагу, що замети досі праці мається виготовити і того ж дня віддати.
В місци от. Дичкі назначується на члена вишої Комісії от. Дрималика.
Додатково на члена тої ж Комісії назначується пор. суд. Др. Ду[illegible]евича.

4.
Михальчук Никола одн. пушк. приділ. - (адют.) — На ч. 658/21. з дня 13/5. 1921. 1. п. й.
Одн. пушк. Михальчука Николу із стану гарм. п., звільненого досі тимчасово Комдою 1. п. п. від участи в курсі аспірантів приділюється на згаданий курс.
Михальчука передати там з днем 21.5.921.
Комда гарм. п. зголосить переведення цього приказу Комді Бригади.

5.
Купіль встановлення дотичних заведень - (адют.) — Порядок купелевий.
1) Військова плавальня на ставі коло замку „Ней-falkenбург" отвирається дня 20/5. 1921.
Отворення плавальні лише в годинах вільних від заняття.

Defile — Pochod z kostela

Slávnost - svěcení vody - na náměstí

Velikonoce: Bohoslužby na náměstí

Pochod z kostela

Хоч може й добре , що так сталося, а то булоби не приснилося... Снилося десь, що мене судили за се , начеб я ніби за мало став червоний. А діялося се вже не в нинішних часах, а пізнійше. Я бачив на розправі свою жінку з дітьми, хоч ніколи й не думав женитися. Червоний суд вичисляв усі мої провини, за мною гуділа грізно товпа, а мої оборонці позвішували у зневірі голови... Обвинили мене, що я став у новому суспільстві безхосенним галапасом, що людство з мене жадної користи... На папері показували таблицю змарнованих мною літ, по лівій стороні великі числа видатків на мій прожиток і прогайнованого в безділлю народнього добра, по правій малі кількости мимовільних користей, та смішно малі , незамітні добрі вчинки. Судді пронизували мене гострими поглядами, оборонці прилучилися однодушно до обжалування, бо нічого не вміли сказати на мою оборону... Мене візвали, щоби я вчинив те ж саме. Я у свідомости своєї безмірної провини прилучуюся до погляду суддів і взиваю їх придумати мені найтящу кару. Моя дружина перша, а за нею усі слухачі плещуть одушевленно в долоні. Встає предсідник суду й подає мені перо й лист паперу та проголошує, що підсудимий як свідомий горожанин нового устрою зложить на себе сам найкращий рішинець...

" Яка найтяща кара смерти для винних горожан? " спитав я щиро в суддів. Сі перешіптувалися межи собою й відповіли хором:

" С а м о т о в к ! "

" Самотовк!" повторила десь хором із дітьми моя дружина.

" Самотовк!" заревіла (фанатично) юрба.

" Самотовк!" повторив сильним голосом із рукою на серці й я, хоч не знав, що се слово в собі заключає. Проголошений мною на себе ж самого рішенець приняла товпа голосними оплесками. Розправа скінчилася. Дружина й діти відвернулися без одного погляду від засудженого батька, якого й зараз повели на подвірря. Мені веліли стати між двома височенними стовпами й дали в руки посторонок, а коли я намагався обмотати його на шию, суддя вказав мені під ноги на величезну, тяжку колоду-довбню, від якої здіймався посторонок у гору, переходив через прикріплене межи стовпами колесо й обмотував цупко мої руки. І враз я зрозумів слово " самотовк "... Юрба палила мене зором,... Виглядали сповнення присуду... Я здвигнув високо над собою тяжку довбню, пустив із рук посторонок...."

Мовчук був схвильований. Перервав, обтер піт і розказував далі:

" Хазяї моєї стоянки зілляли мене водою й стали успокоювати. Я лежав на голій лаві й відчував сильний біль голови. Уся постіль лежала на землі а я повторяв раз у раз: самотовк! Санітар дав якісь порошки й казав, що се буде мабуть свіжий гість- поворотний тиф.... "

" Се дійсно дивний сон ," замітив сотенний, " але ви уважайте на себе й не беріть усього надто до серця, не ми найгірші..."

" Та воно так, а все ж сон, гей довбнею тарахнув..."

Не чекаючи на раду й пораду, піднявся Мовчук і пішов домів. Мабуть вистало вже з нього, поділитися своїм горем із ким не - будь другим...

А стрільці говорили згодом , що Мовчук не таким вернув із Красного, яким його при своїм відході там оставили...

x x
x

109

Команда Укр. Бригади.

# Денний Приказ ч: 145.

## Ніж. Яблонне, дня 4. липня 1921.

| | |
|---|---|
| 1. Служба /: ад: / | Дижурний старшина залоги: Зап. Кіш<br>-"- -"- табора: -"- |
| 2. Доповненя роб. парт. „Рудольсров" „Оломунець" „Берно" /: ад: / | В звязку з Ден. Прик. Ч: 117 з 28/V. 21 мають доповнити: 2. п. п. роб. партію в Рудольсрові о 10 стрільців; Гарм. п. роб. партію Оломунець /: чет. Пунок: / о 25 пушк.; Техн. Півк. і Зап. Кіш - в обопільнім порозумінню - робіт. партію Брно /: чет. Апельмайер: / о 25 стрільців.<br>Готовість стрільців і як також імя і назвище підстаршин як командантів транспортів зголосять дотичні команди до дня 6. с. м. Команді Бригади. |
| 3. Роб. парт. „Karlovi Vary" - висилка. - /: ад: / | Запасний Кіш має вислати завтра 5. с. м. чотирох людий на роботу до Карлових - Варів /: Voj. lazenki ustav: /.<br>Двох з тих людий мають бути погоничі. |
| 4. Лучникі. Поділ годин для участників гри в тенісі. - /: ад: / | Поділ годин для участників гри в тенісі до оглянення в Ч. М. С. А. Того поділу належиться точно додержувати. - |
| 5. Ч. сл. Зарядча Комісія - установленя /: інт: / | Витяг з Пр. чсл. Осадної Команди Ч. 298 з 2. ц. м. т. 2. -<br>Наказом чсл. М. Н. О. вил. 603.489/3. о. роčů. уста- |

" Ну - слухайте! Як ви поїхали, я остався на стоянці у сеї самої хазяйки, заходив із другими до хорих, відвозив на кладовище небіщиків та й ходив по представленнях."

" А хто ж давав там вистави?"

" Наші старшини. Четарі Балицький і Феданків, пор. Владичка, хорунжі."

" А як заняли вас у місті червоні?"

Червоні, гм, не знаю."

" Ет, дурень всі! Ми ж свої люди, комісара нема між нами! Говори безпечно! "

" Тай говорити нічого, я не знаю! "

" Хиба не бачив? "

" Бачив але вже пізнійше, як прийшли..."

" А де ж ти був? "

" Далеко! Мало що не коло Йосафатової Долини. Я набрався коло хорих тифу й у горячці не тямив, що діялося."

Гурт глядів на товариша спочутливо й при тому завидно. Раділи, що переміг тяжку, зловіщу хоробу й зараз думали, що й на них прийде неминуча черга, а як тоді буде, хто його може знати!

" Але мені розказували опісля " - продовжав далі Мовчук, " що забирали від наших хорих [redacted], ще й випоминали, що лишають їх живими."

" А тепер наші союзники!"

" Так, але тоді не [redacted] Ревкомі не обговорена як слід злука, а по тому годі було вже винуватців розшукати, Мабуть так і пропало."

" Чи забрали що й тобі?" спитав кухар.

" Я й не боронився би дуже, якось усе тоді осточортіло, чоловік і тямку стратив і думав, що й із глузду збився."

" Та тебе й не чіпали?"

" Не минули, бо як прийшов уже до себе, став поволи розвідувати як далеко наші частини. Раз улетіло на подвірря двох козаків, один став із рушницею біля воріт, другий обшукав мене й забрав усі гроші, лопатки / зелені 50 карбованки /, літаки /250-, 500- і 1000-гривенні банківки з купонами - хвостами /, верітки /паперові 500-, 1000-і 2000- гривенки /, гетьманки /1000 карбованки / , а навіть звіночки / денікінські 1000 рублівки-колокольчики / та дещо й радянських. Я не боронився : лежав, як би був ще й далі безпритомно хорий, і вдавав, що нічого не бачу. Були це Таращанці. Мій гість дав вартовому коло воріт кілька кусників банківок, передав рушницю й лінивою ходою пустився до самогонщика. Усе бачив я добре крізь вікно й перебіг огородами йому дорогу, захопивши в хазяйки великий, кухонний ніж. Нам проголосили [redacted] злуку з большевиками, казали зватися чер-

## Додаткова до точки 8 числа 24.

**6.**
**Ночліг для прибуваючих старшин. (:Ш. Ш.:)**

На ночліг для старшин, що на короткий час прибувають до Нім. Яблінного, а не мають тут сталого помешкання уладжено одну кімнату (6 ліжок) в малім таборі коло „Schützenhaus"-у. Такі старшини звертаються до хор. Яновського в малім таборі барак I, двері 10, котрий має нагляд над цею кімнатою і подбає про чистоту і огрівання. Старшини належачі в стан бригади платять за кожду ніч 2 корони на руки хор. Яновського. Ліберецькі старшини і новоприбуваючі (: з полонів і т. п.:) безплатно. Заряд будинків перейме старання над удержанням кімнати і адміністративні полагодження.

**7.**
**Рот. Коцюрко відчити. (:Ш. Ш.:)**

Відчити творів укр. мови держати буде на курсі підстаршин ротар. Коцюрко. Близші вказівки одержить він від Отамана Котовича.-

**8.**
**З. ч. 319.**
**Кошта лічення і прохарчування старшин в лічницях.-**

Щоби запобічи непотрібній кореспонденції в справі удобовань лічницями коштів лічення і прохарчування перебуваючих на лічені старшин, заряджується, щоби полки не висилали там старшинам платень, а прямо лічницям з рівночасною дописю, щоби стягнули собі кошта лічення і прохарчування, а решту їм виплачували.-

**9.**
**З. р. 320.**
**Харчове дзвінке роб. відділів зачислення.-**

З огляду на те, що харчове-дзвінке з причини зміни ціни мяса часто в кождім гарнізоні зміняється, мають робітничі відділи до кождого зарахування залучати відписи приказів місцевих, або найблизших команд відносячих ся вимиру згядно зміни харч. дзвінкового.-

**10.**
**З. р. 321.**
**Вільні закупна з харч. ощадностий.-**

Ціни на рахунках з вільних закупів з харчових ощадностий мають бути стверджені збіжевим урядом.-

-воними стрільцями й мене дуже боліло, що саме новий союзник облекшив так нечесно мою кишеню. Мій непрошений гість і в думці не мав, що я сиджу йому майже на пятах. Самогонщика не застав козак дома й пустився до комірчини, де були кітли й прибори до гоненню горівки. Поки він звав голосно господаря й заглядав по темних закамарках, я проскочив і собі в комірку, примкнув за собою двері і хоч ледви держався по тифі на ногах, блиснув йому перед очима ножем і зажадав своїх гроший."

" А чи не брешеш ти?" - спитало кілька голосів.

" Спитаєте других, десь сими днями вернуть."

" Хай оповідає далі" - загуло в гурті.

" Мій большевик здивувався, зблід і рад не рад простягнув мені гроші. Я стежив пильно за його руками. Гроші я вложив до кишені й зажадав від нього ще й його власних. Він здивувався ще більше, став проситися але помітивши, що мені не до жартів, виняв свій заялозений портфель і віддав мені разом із грішми. Я сховав усе лівою рукою в кишеню й вручив йому свій гарний, скіряний портфель на памятку. Не тревало ще й півхвилини, я наказав большевикові обернутися, а сам вибіг із комори, защіпнув за собою з надвору на гачок двері й ледви держачись на ногах, поплентався до їх команди. - Мене зразу успокоювали, думаючи, що я плету щось недоладно в горячці. Та згодом услухалися. Я зясував їм усі подробиці, описав докладно свій портфель, зложив гроші й пізнятий портфель козака комісареві - Жидкові, який із ніяковости почервонів і раз-у-раз повторював, що до армії все вспіють уховзнутися бандити, які наносять тільки сором частині, де їх принялося. Але порадити він не міг, бо назвиська я не сказав йому, а шукати поміж такою скількістю червоноармійців булоб даремно. Я вибився зі сил і просив о відпочинок. У канцелярії занялися своїми ділами, мою жалобу оставили без дальшої уваги... Нараз із шумом та криком увірвався до середини мій гість і заточуючись від самогонки став на ціле горло верещати:

" Сволоч Галічане.... Аграбілі до паслєдной капєйкі.... Рєзать бандітоф нада... Далой етіх союзнікоф!..."

Комісарчик перекинувся зі мною поглядом. Я притакнув і Жидок наставив йому з портфелем гроші.

" Маі, єй Богу маі!..." - затягнув пяниця зі захопленням, " значіть паймалі... Вот ловко... Спасібо..."

Комісар спитав, де подів він мій портфель. Козак по пяному мене й не запримітив, а що по провіренню кишень портфеля в нього не було, то в товаристві двох червоноармійців випало мені піти до самогонщика, якого й із заставленим за самогонку портфелем привели на команду. Червоноармієць опинився в холодній, мені видали бракуючі гроші й порадили беречися на будуче подібних гостей, бо й радянські установи супроти частих подібних явищ являються безсильними..."

111

15.
Покарання
/адют/

Караю ст. дес. Шемелу Стефана зі стану Пекарні 30. дневним таборовим арештом за незгідне з субординацією поведення ся проти двох старшин і за неправдиве заподання при Бриг. звіті. Початок кари 21. с. м.

Низький вимір кари наступив тільки зі згляду на його дотеперішне бездоганне поведення.

16.
Огороди управа
/Інтенд./

На внесені деякими частинами закалення, що не можуть управляти призначених їм городів ізза браку відповідних фондів зарядкується:

Толки і т. д., які необхідно потребують таких зачетів, надішлють відворотно дотичні, відповідно узасаднені жадання, подаючи висоту потрібного зачету і спосіб амортизації.

17.
Виплата дотацій на 3. декаду
/Інтд./

відбудеться завтра, 21. ц. м., о год. 11h 30m перед пол. в касовім льокалі.

18.
Грошові набірні документи надсилання.
/Інтенд./

Від певного часу надсилають деякі рахунко-ві тіла набірні документи на грошові дотації безпосередно перед виплатою або навіть зовсім їх не надсилають, а приносять аж на урядки прямо до виплати - часто без підписів. -

Таке поступовання противоречить не лише дотичним приписам, але також унеможливлює працю і вводить заколот при виплатах.

Щоби раз на все положити кінець подібним неправильностям зарядкується:

Набірні грошеві документа мають наспіти найдальше до кождого 7. 17. і 27. в місяці Інтендатурі; документи мусять бути виготовлені точно після постанов сл. кн. О-3.

Стрільці слухали й не могли надивуватися. Они жили збитим гуртом самі свої, майже всі себе взаїмно знали, а осередовище, багаті німецькі осадники вважали Галичан найкращим захистом перед ріжними таємними бандами й загонами, що без шумних кличів грабили чуже майно й зникали так само скоро, як нагло й появлялися. Тому й дуже радо згодилися Німці кормити по хатах українських галицьких стрільців, як лише частинам вийшли засоби харчів і роздобути їх не було звідки й защо....

Мовчука забрали стрільці до себе на стоянки й слухали довгих його оповідань про переживання в місточку Красному й про пригоди в дорозі.

Був це сільський парубчак надзвичайно рухливої вдачі, з жидівською головою й острим язиком. Вкоротці по своєму прибуттю зголосився він при звіті до сотенного:

"Пане поручнику, я хочу щось порадитися."

"Ви чули проголошений наказ, що маєте звертатися до комендантів - товаришу сотенний?"

"Чув, але се якось дивно."

"Все одно, приказ."

"Товаришу сотенний, я хочу щось порадитися."

"Говоріть!"

"Але довго се треватиме, може я зайшовби опісля до вас?"

"Гаразд, заходіть!"

Мовчук застерігся наперед, що він ніколи в хаті не стане звати поручника товаришем, а що сотенний мовчав, то стрілець відразу приступив до річи:

"Мене, пане поручнику, гризе совість!"

"За що ж се таке?"

"Сам не знаю, й місця собі найти й не можу. От недавно були ми Українці а тепер уже й червоні Українці. Вчера бились за одне, а нині бийся за друге. А німецькі осадники годують нас мов за панщину своїм хлібом..."

"Щож, се мабуть не велике лихо," пробував успокоїти задумчивого стрільця поручник, "досі били червоних і денікінців, а з червоними [illegible]."

"Та воно так, а все якось у голові мені не міститься. Ну от приїхав той комісар Балицький, і Галичанин, кажуть, і нашого четаря брат... І говорив про рівність що до прав і обовязків, а все мені якось у голову не йде. Здається, щоє ми дармо лише хліб проїдаємо, хоч він і німецький..."

"Я вас не розумію," здвигнув раменами сотенний.

"Ну так я розкажу вам, що мені сеї ночи снилося, а ви вже будь ласка, розсудіть самі, що мені робити. - Хлопці стали мене вгощати, Німка не скупила також із вечерою, й я забув навіть, що по хоробі небезпечно обїдатися.

Відділи „А" Етап. Накупень суть проте лише інтерними військ. заведенями, котрі поставилося виключно зі взглядів і їм не може бути признана самостійність правної особи.
Дотично належитостий стемплевих обовязують Ет. Накупні „А" з причин висше наведених ті самі засади як військ. заряд, т. зн., що відділ „А" Етап. Накупень є увільнений від обовязку стемплювання, тому, що рахунки військ. заведень межи собою суть вільні від стемпля. Ет. Нак. відділ „А" нестемплюють проте рахунків за харчі доставлені війск. відд. заведеням і т. д.
Противно однак при закупні товарів через Етапційну Закупню відділ „А" для поодиноких військ. заведень обовязують постанови стемплев. закона /: сл. кн. К-24 і К-25 :/ і розпоряд з дня 23. VIII 1916 ч: 271, після яких продавуця /: доставець товарів :/ є обовязаний свої рахунки точно стемпльовати, за що мають докладно дбати так Етап. Закупні відділ „А" як і військ. заведення, що купують середники для прохарчовання мужеви поза етапційними накупнями у цивільних купців.-
Після §.1. розп. з дня 23. серпня 1916, ч: 271 належить заплатити належитість після III. або II. скалі /: від умови і квіта :/ від доставних /: ліфераційних :/ будовельних і иньших умов, котрі заключено з військ. урядами, без огляду чи на те чи умову зроблено устно чи ні.
Повисші законні постанови о стемплевих належитостях дотичать однак лише салдовани рахунків і квітів за достави, котрі

П. В--к.

Читане малоцікаве

# САМОТОВК.

Іван Мовчук зі Збаражщини вернув до сотні й дванайцять здорових ще стрільців радилися з підстаршинами, куди його примістити. Кромі здорових, що з гордістю називали себе ядром сотні, було й кільканайцять виздоровців по пятнистому тифі. Тинялися по багацьких забудованнях херсонських Німців - переселенців та набирали сили. Бліді лиця, облізлі голови, погаслі очі, повільні й боязкі рухи, похилену статьі тихий, покірний голос оставила їм у спадщині люта пошесть, що засіяла жорстоко стрілецьким трупом українські лани широкополі... Немічну Українську Галицьку Армію захопили денікінські загони й потягнули довжезними валками возів із хорими, непритомними в горячці стрільцями на південь....Та більшість мусіла оставати на півночі в обсягу І. УГ Корпусу. При большевицькому наступі попадали завойовникам повні лічниці хорих стрільців У Г А . Так захопили большевики й нашого Мовчука в місточку Краснім біля Жмеренки й тепер він здігнав своїх у німецьких херсонських осадництвах /кольоніях /, якраз кілька днів по славному остаточному розгромі недовгих союзників денікінців, - коли то У Г А , по забороні Румунами перейти через Дністер - була приневолена увійти в порозуміння з большевиками / лютий 1920. р. / Мовчук остався з кількома смільчаками коло хорих стрільців, яких 8. У Г Бригада / сот. Шмідт /не хотіла залишати в Красному на довільність судьби без жадного надійного піклування. Лишився здоровий та чи таким вернув стрільці не знали, бо по цілому місточку безпощадно шаліла пошесть.

Та Мовчук не охотно й розказував. Першенство припало як звичайно кухарам, які й здогадалися, що чоловік із дороги не до балачки, а до ложки горнеться. В сотенній канцелярії вписався прибувший у стан і просив о звільнення від служби й о причислення до виздоровців.

Аж тепер забрав його межи себе гурт здорових стрільців, а що викручуватися вже було годі, мусів Мовчук удоволити й їх цікавість. За свою балакучість прозвали його зверхники ходячим грамофоном а товариші по зброї " скоромелом ". Казку, новинку, балачку - викидав він зі себе скороговіркою, переплітаною влучними дотепами й стрільці по кількох місяцях його відсутности затужили за своїм скоромелом і готовились почути цікаві новинки, нові дотепи й вигадки, щоб і насміятися хоч раз до схочу.

" Чого ж бо ви причепилися?", став ніби сердитися весельчак. " Ви зібралися й поїхали, я лишився і ось поспів за вами. Страх - яке цікаве!"

" Ти брате не викручуйся", закликав хтось із гурту, "розказуй заки хочемо слухати, а то як розсвербить тебе язик, нікому й розказувати буде, зараз і розійдемось".

" Так вам із початку?"

" А вжеж що не зкінця," озвався гурт.

113

о. Зеновій [illegible]

Воєнні [illegible]

в єпархії Грац

№ 40.

# Воєнні цвинтарі в пар. Граб.
## (Ясельського повіту)

Світова війна, яка перекотилася по нашій землі, лишила крім інших пам'я-ток ⁺, ще й воєнні цвинтарі, які довго будуть свідками її грози.

Не минув цей свідок й нашого села, яке заховане далеко від світа в горах, здавалось буде вільне від цеї памятки! Аж п'ять великих воєнних цвинтарів виросло в селі, ~~в яких~~ де / спочивають кости ї вірнопідданих ~~й їхні~~ воїнів вороги. Між ними кости наших людей, які одначе через нерадивість й ігноранцію „гробокопателів" дістали назву „Name unbekannt." Це однак не повинно стояти на перешкоді, приглянутися близше цим цвинтарам. З тому, що вони мають

/.

на українській землі й уже нашого власністю, але треба берегти, аж й тому, що під нею навічно спочивають бувшенькі наші люди. До цего вони спривають жертви іньших народів, щоб ради знати, де поділося їх батьки й сини.

В тяжких боях від листопада 1914 р. до мая 1915, які велися в Уроді й в обох дочерних Арима і Вишоватка, о здобуття переходу на угорські долини, упало 147 австрійців і 1149 москалів. З першу були вони поховані в тих місцях, де полягли. У так в Уроді нараховано 58, в Ариминій 108 а в Вишоватці 8. спільних гробів. Крім цього знаходжено поодиноких поляглих по лісах, ярах та полях. Ці спільні гроби занедбали москалі й усі вони, та деякі поодинокі,

./.

мали хрести, та написи польські, котрі
знаходилися й такі, навіть й більші, які
не мали жадного знаку, що в них спочивали
люди. З часом ці хрести повалилися а над-
писи позатиралися.

З поворотом австрійської влади в 1915 р,
наказано жандармерії списати гроби й від-
новити хрести. І жандармерія сповнила
наказ, але як? Не розуміючи руського
письма, назвиска похованих в списках
або зовсім опустила, або в непосередній
спосіб покручувала, або в найліпшому
разі уміщувала такі таблички: „1 (або біль-
ше) незнаний aust або росій. жовнір".
Ігнорація та недбальство цих перших
сторожів воєнних гробів, були й причиною,
що на заподіяних пізнійше головних цвин-

./.

тарах, пропали здебільша назвиска полеглих, або були поперекручувані 1)

В почині 1916р. на розказ краївської військової команди, почато робити коло закладання окремих двох головних цвинтарів, куди мали стягнути усіх полеглих, які до тепер спочивали в провізоричних гробах. До села притягли „гробокопателі", наполовині Італійці /.

---

(Nota) 1) Ось приміру. Коло церкви в гробі було два гроби. В головах російські хрести з вставленими в них образками святих, з написю на одному: „Здѣсь покоится прахъ козака оренбурскаго 2 к. полка 5ой сотни Александра Ваганова, смерть получившій отъ взрыва фугаса 12 мар. 1915г." — На другому: „Здѣсь покоится прахъ прапорщика 191 пѣх. Ларго-Кагульскаго полка Афанасія Гусева. убитъ 21. января 1915г." Недалеко церкви гріб австрійського вояка з росийс. написю: „Антонъ Гезанъ рядов.-кат. + 25. 3. 1915 г." На головному цвинтарі зроблено /.

Nota 1.

з цею москалю, даючи пасму напис „Антон Вендосе"?
А де подівся перший мерлець не довідаєтеся, на
українському цвинтарі його не знайдете! А найціка-
вітше поступлено з прапорщиком. Його перене-
сено на військовий цвинтар посеред села й
поставлено пам'ятку… жидівський нагробок з сіон-
ською звіздою з написом: „Пам. Абрам Діжечко"!
І в цей спосіб затратилось много написей,
бо влада лінувалась взятись до відчитування
ня незрозумілих їй написий місцевих
людий!

й Жомалі, та т.з. „Schlachtfeldaufräumungsabteilung"[2]. Одні почали приготовляти місце на цвинтарі, другі ексгумувати полеглих.

В Квітні 1916. приготовили „гробокопателі" шоновитий цвинтар на Пісках. Займає він 176 m² землі, а побудований в формі неправильного кола. З разу намовано обвести його муром й умістити в нім три каплички. Згодом змінено план й обведено його земними обмуруваннями (в виді стрілецького рова). Капличць не дано, лиш при західно-північній стороні побудовано вежу верх з каміння й дерева. І на цей цвинтар стягнено з довкола спільних й поодиноких гробів мерців. Цвинтар прикрашено чотирма великими хрестами з присвятами в німецькому язиці. Крім ./.

(Nota,) 2) Народ звав його коротко: „шляк трафив абтайлюнґ"!!

 

Крім чого кожний гріб має малий хрест в шириньському стилі, з написю, з разу в польському, з боку в німецькому язиці. Гроби солдатів прикрашені такими самими хрестами.

Цвинтар поділений на чотири части з вели-кими хрестами. Перший має таку напись: „Gnade hat uns gewürdigt im Tode dir zu danken Vaterland dass du im Leben herrliches uns geschenkt hast." Тут лежить 25 австр. і 17. росийс. вояків. Усі вони не названі, лиш два гроби мають написи 3/. В другій части цвинтаря лежить 14. австрійців. Два кресті напись: „Seiner getreuen Heldensöhne das befreite Vaterland voll Dankbarkeit und Stolz"? 4/

В третій 21. австрійців з написю на хресті: /.

---

(Nota) 3/ Adalbert Pokorny kuk LR 12 + 23. 11. 1914; Johann Skliaszky kuk ~~[illegible]~~. Ls IR 10 + 23. 11. 1914.

" 4/ написи: Johann Dannhofer kuk IR R. 7 + 21. 11. 914. Jakob Kneidl kuk Sch R. 3 + 24. 11. 1914.

„Getreu dem Eide, getreu dem Liebe zum Vaterland entschlafenen Söhne und ihre Kämpfer und Überwinder geworden." 5)

В четвертій части цвинтаря хрест з написом: „Des Übermasses unserer Opfer erbarmte sich Gott und liess die Sonne des Sieges aufgehen über den Gräbern." Лежить тут 14. австрійців. 6). —

На другому цвинтарі, положеному серед села, спочивають виключно москалі. Займає 20 m² землі; обведений деревяним парканом, лиш з переду має муро, та високий кедровий хрест.

---

(Nota) 5) На гробах імена: „Lt Ferdinand Seitlinger kuk I.R. 18 + 26. 11. 1914.; inf. Karl Ctorteczka kuk I.R. 18 + 25. 11. 1914; Inf. Karl Coröck kuk I.R. 18 + 25. 11. 1914; Inf. Giovanni Delamarka kuk L.F.R. 5 + 18. 12. 1914.; inf. Johann Niechansky I.R. 36 + 27. 11. 1914. Inf. Anton Kordock Russ R. 191 + 23. 3. 1915 (обезп. вояк Антон Пєцик зл. ґвара 61.)

6) Anton Geppich kuk F.J. R. 2; inf. Anton Fevark kuk IR 85 + 12. 12. 914, inf. Wilhelm Winter kuk I.R. 24 + 29. 1. 1915; W. F. T. M. Emanuel Klacsansky kuk I.R. 43 M. g. a. + 26. 12. 1914. —

 

27. гробів поміщених в 3 рядах, в яких спочиває 4-5 безіменних солдатів. Подано лише 4або 5 „Unbekannte Krieger". Крім цих три великі спільні гроби, в яких лежить 30, 29, 61 „Unbekannte Krieger". Один гробівський з написом: „Fähn. Afanas Huczwa" R. S. R. 191 + 21.1.915. Це той нещасний прапорщик, якого місцеві мешканці поховали зразу біля церкви й мали хрест з написом: „здесь покоится прах прапорщика... Афанасія Гучва." 7) Усіх солдатів лежить на цім цвинтарю 212, не вчислено 5. гробів, на яких не подано числа похованих. Цей цвинтар заложили були москалі; поклали прості деревляні хрести і умістили майже на кожному імена. Несовісність та незнання відновителів затратили ці написи.

./.

---

[Nota] 7. гл. увага 1.

 

В Оранції є два військові цвинтарі. Один за церквою на церковному й ґаздівському ґрунті. Він поділений на дві части, на одній спочивають москалі, на другій австрійці. Цвинтар обведений муром, на західній части муру два хрести з грубого каміння, під ними на вмурованих табличках відповідні написи. Російська часть має таку напись: „den gefallenen Feinden weihten Mitleid und Menschlichkeit die letzte Heimstatt." В 14 гробах розміщених в 7ох рядах спочиває 101 люда. Від 1-18 безіменні „Russische Krieger" (між ними один рос. полковник та один офіцер). В одному спільному гробі лежить 257 салдатів. В другій части, відмежені низеньким муром, спочивають австрійські вояки. На хресті напис: „Den treuen Söhne, die ihr Leben hingegeben haben, dankt das Vaterland dankbar und stolz". Гроби стоять в чотирох рядах, по відділах війська. В першому ряді

/.

 

в 12. гробах спочивають незнані вояки: 8)
В другому ряді в 9 гробах (по 1-5) лежить 17. австр.-безіменних вояків. В третьому в 9 гробах (по 1-4)
20. австрійців. В четвертому в 9 гробах (по 2) 18 вояків. Усі вони лежали перед уміщенням на цьому цвинтарі в спільному гробі далеко звідси.
По оповіданню свідків селян, мали їх розстріляти москалі за це, що коло них знайдено розривні кулі. Бідаки мали самі викопати яму, де їх й поховано!
Два другі цвинтарі, взглядно масові гроби, в віддаленню 40 кроків від себе, обгороджені, /.

---

(Notes) 8): Kan. Fähnrich; inf Rudolf Trümmer; inf. Eduard Benz; inf Johann Mensche; inf. Josef Maier; inf. Heinrich Kainz kk LsR. 3; inf. Alois Neubauer; inf Alois Gigler; inf Johann Köber kk LsR. 8; inf Adolf Baumann; Lt Karl Menner kuk IR 47 + 21. 1. 1915 і 1 безіменний.

каплицями з прикрашеними хрестами, стоять на горі Чересні над селом, де зимою 1914 р. відбулися найтяжчі бої. Оба займають по 40 m² землі. У вимурованих каплицях написано: „Auf dem Felde der Ehre gefallene 150 (на другому 130) Russische Krieger".

Так виглядають лише воєнні цвинтарі-пам'ятники. Роботи коло них не досі ще докінчено, бо розвал Австрії перервав дальші праці в їх цілковитому упорядкуванні. Тому вони й не довершені. Вже минулого року польська влада мусіла дещо поправити, бо мури грозили заваленням.

Подібні цвинтарі в ясельському повіті

13

були ще в війні цісарській (один німецький, а другий австрійський), та в Українській (російсько-австрійській).

подав о. Зиновій Стасюк

в Гробі 26. IX. 1930.